

Гр. Ф. Семешко

В ЧАСИ ВІЙНИ

(Хроніка з життя засланців на Сибірі.)

З портретом автора і 15-тома
малюнками в тексті.

ВИДАНЄ УКРАЇНСЬКОЇ ФЕДЕ-
РАЦІЇ АМЕРИКАНСЬКОЇ СОЦІЯ-
ЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ

1917

Друкарня газети "РОБІТНИК" в Клівленд, О.

J. A. Bennett

Гр. Ф. Семешко

В ЧАСИ ВІЙНИ.

Хроніка з життя засланців на Сибірі)

Видане Української Федерації
Соціалістичної Партії

1917

З ДРУКАРНІ ГАЗЕТИ „РОБІТНИК”
2335 W. 11-th Street Cleveland, Ohio

Я буду оповідать тут байки не менше цікаві ніж ті, що свого часу оповідала Шехерезада в своїй знаменитій 1001 ночі, але різниця межі ними є. Шехерезада оповідала свої байки і прохала вірити їй на слово; я же прошу на слово мені не вірити. Все те, що я буду розказувати далі, пройшло на моїх очах, за півтора року мого перебування, в часи війни, на заслання в Сибірі, все се я буду доказувати документами.

В осени року 1915 я захорював і дістав від губернатора дозвіл поїхати в Томськ до шпиталю.

В Томську я зайшов до знайомого воєнно-полоненого сьвященика о. Антона Ломницького і застав його в добрім гуморі. Старий сміяв ся мало не взявшись за живіт і аж сльози йому з очей котили ся.

Сей надзвичайний, для воєнно-полоненого, настрій здивував мене не мало і я запитав о. Ломницького о причинах його веселости.

— Я читаю зараз книжку найбільшого гумориста в світі, Марка Твена, відповів він.

— Я, отче, знаю ще більшого гумориста!

— Не може сього бути! Хто-ж він?

— То наша російська дійсність!

Старий признав за мною рацію.

І таки правда, з байок російської дійсности можна булоб видрукувати велику книгу анекдотів, поганих анекдотів.

Те що робило ся і робить ся нині, під час сеї страшної війни, зіставило дуже далеко за собою всі ті здирства і надужитя уряду, які загал знав ранніш.

— Все для війни!

На підставі сеї байки мирних людей тримають по тюрмах, засилають в Сибір! На підставі сеї байки цофну ті назад всі закони, на підставі сеї байки зачали істнувати тимчасові "всенні правила", що дають право звичайному поліційному урядникови зробити з вами, що тільки йому забагаєть ся і тіж самі "правила" відбирають у вас право боронити ся.

Які все-ж мало наслідки — про се, власне, я і хочу тут розказати.

В Росії, бачите, як ніде більше, ні в одній державі, навіть, в Туреччині і Хінах, існує порядок карання людей без суду.

Хоч ви нічим ні перед ким не завинили, хоч ні один суд вас не покарав би, а все-ж таки ви не можете бути забезпечені від кари і кари не малої — заслання на Сибір. Для сього досить, наприклад, щоби ваше лице не вподобало ся якому небудь старшому поліційному урядникови.

Такий порядок кари на людей існує в Росії щось коло 40 літ і називається "адміністраційним."

За часи його існування, великі сотки тисяч російських горожан, було заслано на Сибір, багато з них там і загинуло, багато було покалічено і розбито духовно і фізично в умовинах і обставинах життя в підбігункових околицях.

Все се були бранці російського уряду, люди що вели боротьбу з урядом, все се були політичні засланці.

Зовсім не те тепер, зовсім не те під час теперішньої війни!

В сучаснім засланню політичних є не більше 3—4 процентів, а решта то все "жертви війни". Звичайні люди, цілком лояльні що до політики, котрих уряд признав "небезпечними" в сей час і на підставі висше згаданих "правил" запакував на Сибір.

В перші два роки війни таких засланців було так багато, що ними скоро були заповнені всі до теї пори

звісні місця заслань, і урядові довелось вишукувати нові.

Вишукав. Останніми часами засланців розміщають в Тургайській області. Оренбургській, Уфімській і, навіть, в Костромській губернії, чого раніш не було.

* * *

В часи звичайні, право висилати людей на Сибір, чи до північних губерній європейської Росії, належало лише міністрові справ внутрішніх, та генерал-губернаторам, де вони були. Навіть губернаторові не вільно було висилати в такий спосіб, він міг вислати чоловіка лише зі своєї губернії, та і то не інакше, як повідомивши про се міністра справ внутрішніх. Зовсім не те підчас війни.

Як тільки вибухла війна, так зараз же, майже вся Росія, була оголошена на воєнній стані, а сей стан давав право висилати людей на Сибір, не тільки губернаторам а і повітовим начальникам (старостам) і, навіть начальникам конно-поліційної стражі і разом з тим відбирав у людей, у загалу, право боронити ся.

Воєнний стан віддавав населенє в повне і безконтрольне розпорядженє поліції.

Наслідком сего і було те, що навіть відомих досі місць заслань забракло і довелось вишукувати нові, наслідком сего було те, що майже вся Польща, Литва і Галичина, були переселені на Сибір, наслідком сего було те, що на заслання посилали і 7 літних дітей і столітних стариків.

До війни, мені самому доводило ся бути декільки раз на заслання в Сибір, до війни, мені довело ся відвідати щось до двох десятків російських тюрем і етапів, але таких страховищ, такого здирства і надужить, які діють ся тепер, — я не бачив; не бачив, бо їх раніш не було. І як би я всього сього не бачив на власні очі, як би я всього сего не переніс на власній шкірі, за півтора року перебування на Сибірі, я би всьому сьому не повірив, як би мині хто розказував.

Нинішня дійсність така страшна, що навіть все ба-

чивший, все перетерпівший загаль російський, сього не ждав, і не сподівався.

— Що то за дивна сторона, ся ваша Росія! — говорив мені в Сибірі засланий з Галичини адвокат, бувший посол парламентарний, д-р Андрій Кос.

-- А що? питаю.

— Як що? Таж у вас,, бійте ся Бога, що не урядник то драб! Що не більший урядник, — то більший драб!

І се правда, так воно і є! Вражіння д-ра Коса, пройшовшого кілька тисяч верств по етапу, відвідавшого з півдесятка російських тюрем, вірні. Російські урядники, а насамперед урядники поліційні, є знамениті. Вони здобули собі лиху славу не тільки в Росії, а і за границею, навіть на всьому світі. По своїй здібности до надужить, здирств і хабарництва, вони сміло можуть конкурувати з урядниками турецькими, з урядниками хінськими.

По часті хабарництва російські поліційні урядники з давних пір дуже вславили ся; і в звичайні часи вони потрафляли дерти і з живого і з мертвого. Уявіть же собі тепер що вони робили тоді, коли майже вся Росія була оголошена на воєнній стані, коли сей стан давав їм повний простір до роботи і гварантував від відвічальности. І раніш сі хабарники не дуже крили ся, а тепер стали рабувати отверто.

Приходить, наприклад, до купця Гентша в Києві (серпень 1914 року) помічник начальника детективів Йосип Пінко і каже:

— Давай мені зараз 1000 р...!

— 1000 рублів? здивувався Гентш, — за що 1000 рублів? Таж ви, пане Пінко, що місяця берете у мене по 15р. і були досі задоволені сим, а за що ж я вам так раптом буду давати 1000 р.? У мене і грошй таких нема!

— Як нема, то мусите пошукати і найти! По 15 рублів місячно, я брав у вас, пане Гентш, в звичайні часи, а тепер війна, то мусите заплатити зразу, і заплатити іменно 1000 р. Ви вибірайте сами що вам ліпше і таньше обій деть ся. Виж сами знаєте, що тепер оголошено в Києві во

єнний стан, на підставі котрого мені не трудно буде замкнути вашу торговлю, а самого вас запакувати, до тюрми і на Сибір вислати!

— Не жартуйте, пане Пінко!

— Не жартую, які тут жарти!

— Але-ж як ви можете запакувати мене до тюрми, коли я ні в чім не завинив?

— Як? Дуже просто! Скажу і докажу, що ви горівкою торгуєте і сього вистарчить!

— Коли я горівкою не торгую, то і доказати сього ви не можете, се раз, а вдруге убірайтесь геть зі склепу, коли не хочете щоби я позвонив поліцмайстрові! 15 рублів, по вашій місячній таксі, як що хочете беріть, а більше... вибачайте, я не маю часу розводити тут з вами теревені.

Купець Гентш перецінив свої сили.

Такиж на другий день на нього зробили протокола за те, що він торгує горівкою і запечатали йому склеп. А стало ся се так:

Поліція підіслала до склепу Гентша якогось чоловіка і дала йому до кишені дві фляшки коняку, а коли той, по кількох хвилинах, виходив зі склепу поліція злапала його і при свідках винайшла в кишенях коняк.

Зрештою Гентш мусів заплатити Пінкові 1000 р. і склеп йому був знову отворений.

Строгости воєнного стану цілком розв'язали руки поліції і вона отверто говорила більш менш заможним людям:

— Гроші ваші, хай будуть наші!

Хто уважав на се, хто мав змогу і зумів завчасно відкупитись від поліції, то й сидів вдома, яко чоловік цілком "благонадійний", хто-ж не міг заплатити грошей не потрафив відкупити ся, той пішов на Сибір.

Такі річи були самим звичайним, щоденним явищем.

Змагатись, протестувати, — було даремним. Такого протестанта враз хапали і везли на Сибір "без пересадки" Задавлена була і преса, з одного боку суворою во-

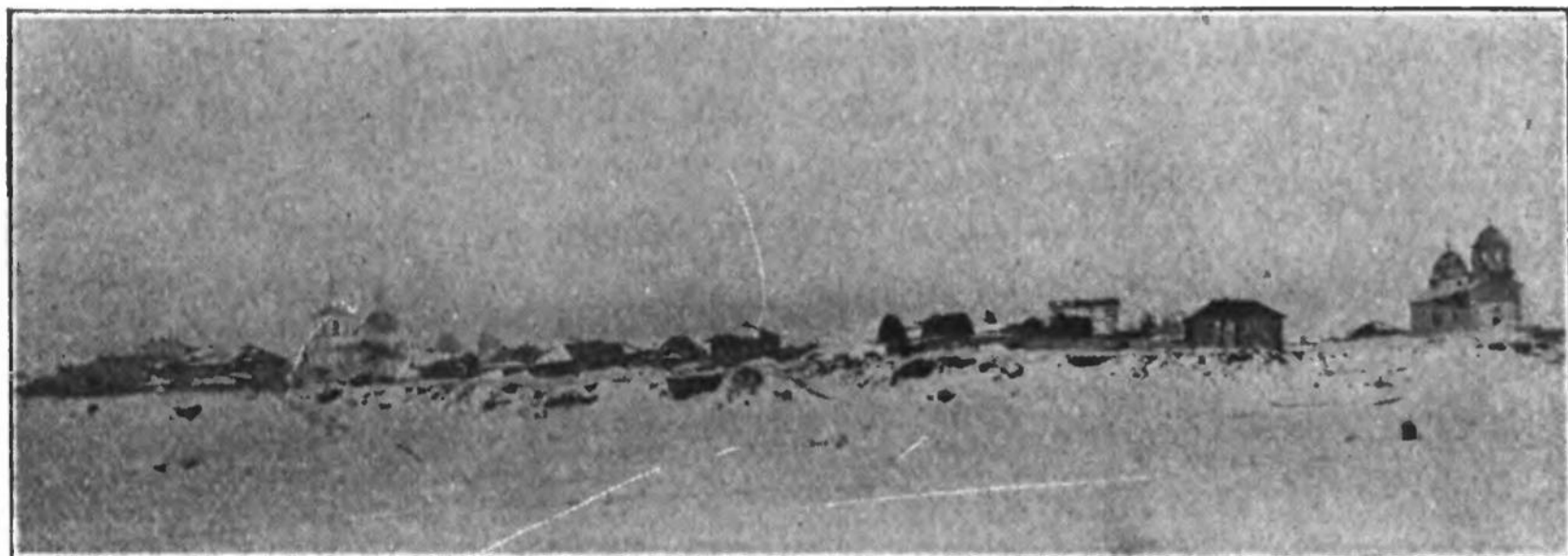

я хочу сказати декілька слів про самий Наримський край.
Велика і пустинна країна!

Наримський край є тільки частиною томського повіту, а між тим він займає площу в 220 тисяч квадратних верств, або 23 з чимсь мільйонів десятин, се значить, що він є більшим ніж Галичина і Буковина разом взяті.

На сих великих просторах, як що не числить мале сеньких остяцьких хуторків, що розкидані на болотах, є всього 22 сіл і одно маленьке містечко Нарим, що має всього 63 хати.

Загальний вид м. Нариму зимою.

Все населенє Наримського краю після статистичних даних на січня 1915 р виносило лише 18.941 чол., чиячи сюди не тільки аборігенів краю — остяків і тунгусів, а і замешкалих там від якогось часу російських селян.

Се стане цілком зрозумілим як уявити собі, що в Наримськiм краю твердої землі майже зовсім нема. Багато рік, озер і болото... Кругом, куди не глянь безкрає, безмежне болото, містами тверде, а по більшості рідке і засмокчуюче, як драглі...

Само слово — Нарим, є найлучшою характеристикою сього невідповідного краю. Нарим — се остяцьке слово, по нашому значить — болото, а Наримський край се буде — болотяний край.

Трохи твердого ґрунту є лише при берегах великих рік — Оби, Кети, Тими, Чаї, Парабелі і Вас-Югана, що перерізують сей край вздовж і поперек.

Весняний розлив ріки Кети року 1915.

Стародавними мешканцями краю є остяки і тунгузи, на півдикі люде, котрі живуть тільки з того, що ловлять рибу і стріляють різних звірів, котрих є безліч в лісних пущах краю.

Заселяти сей дикий край почали давно, ще за часів царя Александра 1-го, і тодішній канцлер Сперанський, аби заохотити російських селян до переселеня в наримські болота, давав їм різні полекши, що до різних податків і навіть звільнив їх на завше від відбуваня служби військової.

Так і по сі часи, мешканці наримського краю служби військової не відбувають.

Хліборобством мешканці краю не займають ся, з од-

ного боку через те, що там і землі бракує, а з другого— через страшні холоди. В зимі 1915-1916 року, наприклад, морози доходили до 56 степенів по Реомюру (94 степ. Фаренгайта).

Але все се не перешкаджає мешканцям Наримського краю жити досить заможно, бо риба, лови на звірів і збирання кедрових орехів дає дуже великий заробіток.

Як місце заслання — Наримський край звісний ще з 1863 року, коли туди заслали поляків-повстанців.

Від року 1884 по 1897 туди послали кримінальних переступників, засуджених судом, а не адміністративно, на довічне заселення на Сибірі.

Під час російсько-японської війни, туди заслали полонених, та інтернованих японців.

Місцем заслання для політичних, Наримський край став від року 1906, коли на се звернув увагу міністерства справ внутрішніх помічник прокуратора томського окружного суду М. В. Глухарев і тодішній томський генерал-губернатор барон К. С. фон Нолькен.

Від того часу, аж до половини року 1914, до вибуху війни, в Наримський край окрім політичних, нікого, ні по суду, ні адміністративно не заслали.

Тип остяка (чоловік і жінка).

Коли-ж вибухла війна і в Сибір потягли ся довгими рядами маси засланців, — що загал назвав "великим переселенєм народів", — Наримський край стали заселяти і не політичними.

І, Боже ти мій, — кого тільки тут не було! Інтерновані австрійські, німецькі і турецькі піддані, а найбільше свої-ж таки російські піддані, різних національностей.

Коротше сказати, в Наримському краю, за часи мого там перебування, було 28 різних національностей. Були греки, італійці, було трох швайцарських горожан, були серби, хінці і навіть один японець.

Тип тунгуса.

Всі вони розумієть ся, були заслані без суду.

* * *

Головним начальником сеї великої країни, був пристав, або комісар, а йому підлягало де кілька поліційних урядників і до 10 в'їтів.

Сей пристав був для мешканців царем і Богом.

Позаяк там нема ні слідчих, ні судіїв і ніяких інших начальників, то всі сі обовязки були вложені на нього.

Правда головнійші урядники, ісправник, або староста, та губернатор,

теж були, але вони жили в Томську, що лежить від Нарима на пів тисячі верств. Достукати ся до них було трудно, а для селянина навіть і не можливо.

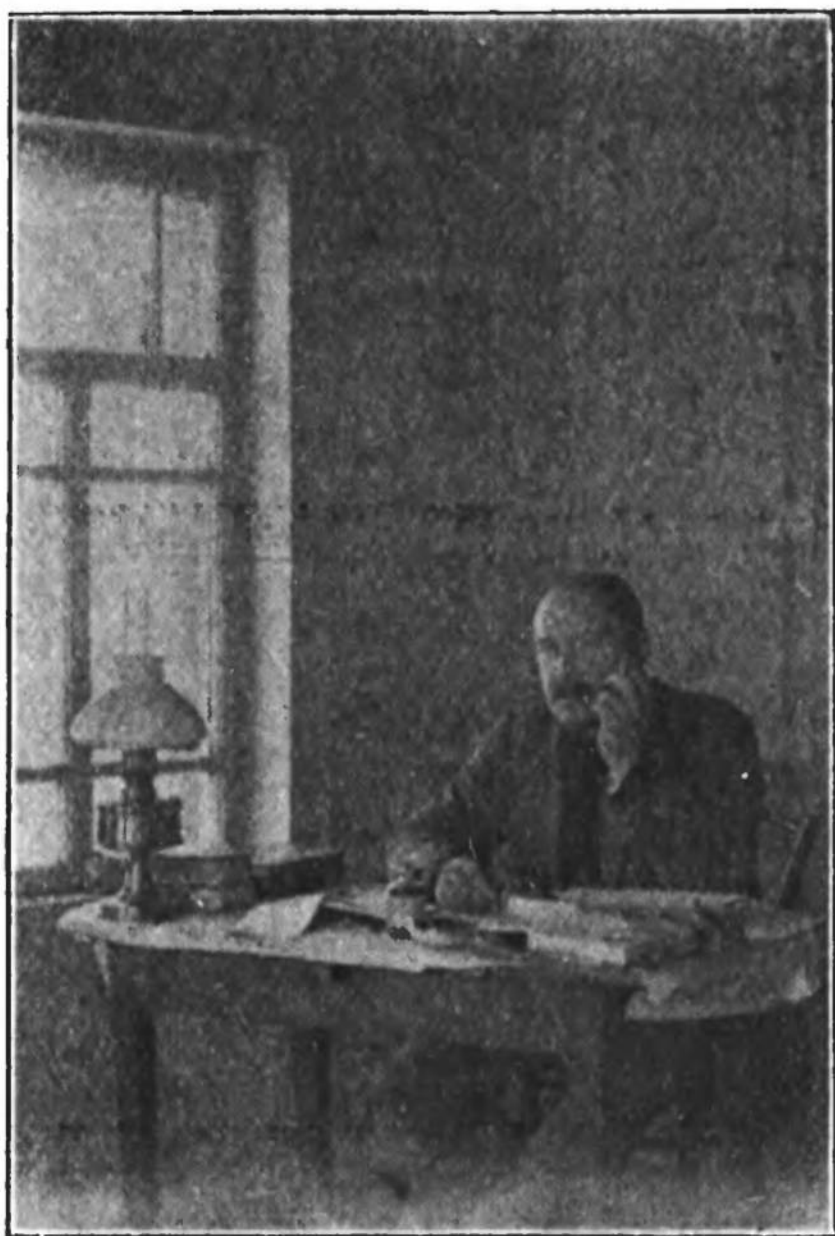
Щоб уявити собі який то великий той Наримський край, досить знати, що від Нариму, (того міста де я мешкав,) до Томська було 414 верств, до маленького се-

ла — Максимкін Яр 684 верстви, а до села Айполови Юрти, що лежить на північ від Нариму — 740 верств, але і ті села не лежать ще на самій межі краю. На сі великі простори є тільки два маленькі шпиталі — в Наримі на 4 ліжка і в селі Колпашеві на 6 ліжок.

Сей невідповідний край був власне місцем заслання для многих людей, між иншим і для Галичан і Буковинців.

* * *

Надзвичайні часи дали і надзвичайний склад засланців. Кого тільки там не було! Робітники, селяне, учителі, інженери, студенти, були навіть офіцери. Було багато журналістів і між ними, редактор місячника "Українська Хата", що видавався в Києві, поручник Павло Богацький і редактор фінської соціалістичної газети "Хямен Войма", що видається в місті Тавастгусі в Фінляндії Х. Вялісальмі; тудиж був засланий і бувший президент фінляндського союму Пер Едвін Свінхувуд і генерал Даттан з Владівостока.

Тов. Х. Вялісальмі

Люди майже всіх професій і всіх суспільних станів, починаючи від маленького злодія, що з кишень гроші крав і вуличної простітутки, кончаючи генералом.

Була ще і ціпковито надзвичайна в заслання група людей, що складалася з жінок жандармських офіцерів і одного жандармського ротмістроа (П. М. Тушмалов.)

В заслання було духовенство чуть не всіх релігій які існують на світі. Були тут греко-католицькі священники з Галичини, були ксьондзи, пресбитеріянські прічери, баптиські проповідники, татарські і турецькі мулли, лютеранські пастори, жидівські рабини і навіть один православний священник (о. Захаровський).

За що їх всіх заслали? За що запакували на Сибір?

Я не зроблю великої помилки як що скажу, що більшість з них конала по тюрмах, етапах і дісталась на Сибір тільки за те, що не мала змоги, або не зуміла свого часу відкупитись від поліції.

Зрештою я не можу не подякувати головному начальникови київського воєнного округу, ген. Троцькому, за те, що він заслав мене в ці часи на Сибір.

Засланє під час війни, страшне засланє, мусить бути записане в історію, і я дуже вдячний ген. Троцькому, що він "дав мені змогу" прилучитись до сеї конче потрібної роботи.

За півтора року свого перебування на заслання я записав собі і підтвердив документами, аж 738 случаїв заслання, 738 людських трагедій, драм.

Легко бути арештованим, легко дістатись на Сибір, але вратуватись звідтам, — то майже не можливо.

Мене арештовано в Києві 7 листопада року 1914. за маленьку статтю в газеті про хабарництво поліції. Стаття була правдива, цензура воєнна друкувати її дозволила. Ті поліційні урядники, чиї хабарництва я викрив, були потягнені до суду, а нині уже засуджені і сидять в тюрмі, але... редактора газети Б. М. Кіселева за ту статтю посаджено, без суду, на 3 місяці в тюрму, а мене, — автора статі, заслано на Сибір.

Чекаючи подорожі на Сибір в поліційному арешті в Києві я подав заяву прокураторові київського окружного суду о те, що хочу його бачити.

Прокуратор сам не прийшов, а прислав свого помічника, по назвиську, як що не помиляюсь, Кротенка.

Вислухавши мою скаргу на незаконний арешт, помічник прокуратора сказав мені:

— Цілком годжу ся з тим, що вас арештовано незаконно, але тепер, коли вся держава управляється унтер-офіцерами і фельдфеблями; закон не має сили боронити вас. На мою гадку є лише одинокий спосіб уратувать ся.

— Який? — питаю.

— Ви давно в Києві живете?

— Давненько.

— Межи вашими знайомими тут, є молоді вродливі дівчата, або молодиці?

— Є, — кажу — але я не розумію яку се може мати спільність з моїм арештом?

— Пошліть таку дівчину, або молодицю до генерала Троцького, хай попросить за вас, і я певен в тім, що генерал випустить вас, бо він дуже любить, коли його о що просять молоді і вродливі жінщини.

Цінізм сеї пропозиції обурих мене до краю.

— І се, кажу, ви, помічник прокуратора, представник закону, робите мені таку пропозицію!? Встидайте ся!

Великої сили коштувало мені, аби не кинутись на нього з кулаками. Він се певно спостеріг, бо зараз зазначив, що пропозицію зробив не як помічник прокуратора, а як приватна особа, а потім покликав поліцаїв і звелів їм відвести мене в арешт.

І як що політичним в'язням і засланням, людям загартованим в боротьбі з урядом, людям добре знаючим закони, не удалось уратуватись з заслання, як що не удалось се мині, їздившому "по етапу" на Сибір шість раз го що міг зробити звичайний селянин з Литви, Польщі або Галичини? Нічого!

— Як худобу, як товар гнали з тюрми в тюрму! говорив мині засланий з Галичини гуцул Йосиф Гулейчук.

"Гнали"! Се дуже підходяче слово, воно дуже дотепно характеризує відносини вартівників і різного іншого "начальства" до засланців. Чи то в поїзді, чи

на пароплаві, арештованих людей не везуть, а іменно гонять.

— Як худобу, як товар!

І арештований мусить бути безмовним як худоба, бо за найменші суперечки або протести, вартівник - солдат має право бити а навіть стріляти в арештанта, чи там засланця. Таке право дано вартівникам міністром справ внутрішніх і сим правом вони користаються дуже широко.

Часто і густо вартівники бють арештованих без жадної причини.

Як худобу, як товар!

Траплялося, що забивали і на смерть.

* * *

Як я уже й говорив, воєнний стан давав самі широкі права поліції, цілком розв'язував їй руки і сі свої права поліція використовувала як найбільше.

Наримський пристав А. І. Вальтер, говорив мені якоеь:

— Щож ви від нас хочете? Не святіж ми справді, а звичайні люди, такі як і всі, так чомуж одним можна брати хабарі, а другим ні? Беруть купці, беруть підрядчики, різні урядники і навіть самі міністри беруть, а миж що? Беремо і ми... Бо, правду казати, коли ще такої війни діждемось!

В цьому цінічному признанню пристава Вальтера, схарактеризована дуже ясно вся урядова Росія. Додати сюди вже нічого.

Кожний урядник старався як би нагарбати в часи сеї надзвичайної війни як можна більше, кожний буав що називається з живого і мертвого і через те не диво, що мотивировки висилки на Сибір, часто й густо були такими дикими, що годі було зрозуміти їх.

Так, наприклад, з Катеринослава був засланий на Сибір резервовий офіцер, завідатель великого склепу гумових річей товариства "Провідник" Г. Г. Унбегаун "за невідповідні відносини до Росії і всього російсько-

го“, але в чім виявилися сі його ”невідповідні відносини“ він не знав і ніхто, ніяке начальство, навіть, ті самі урядники, що засилали його на Сибір, сього йому не сказали.

З Варшави було заслано купця Ліпу Фрідмана ”запраздношатательство“, се значить за те, що ніби то він нічого не робить і жиє на світі без діла!

Таких примірів можна би було привести безліч.

Поліційні урядники оден перед другим старалися най більше арештувати людей. З одного боку се давало їм добрий ”заробіток“, а здругого — і перед начальством вислужувались.

Чим більше арештував і вислав на Сибір, тим, значить, ліпший, більше усердний урядник, значить треба йому дати підвишку по службі, або нагородити орденом.

Не бракувало і добровільних шпіонів і доносчиків. Всі темні сили Росії, вся чорна сотня, все дрантє, повилізало з нір, мов шурі на світ Божий і принялось за ”роботу“.

Воно бачило, що поліція добре ”заробляє“, бачило що стан воєнний дає широке поле для таких ”заробітків“ і почало використовувати сю можливість. І завдяки таким доносам не мало пішло на Сибір людей цілком лояльних, цілком благонадійних, людей, котрі і по сей день не знають за-що вони караються на Сибірі.

З місцевостей попри воєнний терен, значить з Литви, Польщі і Галичини висилали людей масами без жадної причини, висилали як небезпечних що до шпігунства на користь ворожої для Росії Держави.

Так висилали загалом, масами, а окремі випадки були такі, котрим і вірити не хотілось. Так наприклад, начальник кінно - поліційної стражі Островського повіту Ломжинської губернії, арештував 100 чоловік, переважно жидів і надумав заслати їх на Сибір. Але як заслати? З яких причин? Як мотивувать висилку? До-

вго ламав голову над сим безталанний урядник, довго думав і нічого не видумав. Він все своє життя мав до діла з кіньми і добре на нїм розумівся, а от як йому бути при такій нагоді з живими людьми, він не знав, не розумівся цілком і в законах. Позаяк же він був чоловіком воєнним, не звиклим ворушити мізком, або копатись в законах, то не видумавши нічого, він не став довго клопотатись, а взяв тай написав: такі то, а такі сто чоловік, висилаються на Сибір, до губернії Томської.

— На загальних основах!

Група жидів, бранців начальника кінно-поліційної стражі Островського повіту.

Так і приїхали в Томськ етапом "на загальних основах" 100 бранців Островського начальника кінно - поліційної стражі, та нещасливим і тут не повелося. Том-

ський губернатор В. Н. Дудінський запакував їх всіх до Наримського Краю.

Яко підозрілого в шпигунстві на користь Німеччині, арештували в Варшаві поляка Яна Яновича Сітко. Був він горожанином німецьким, приписаний в Познані, але народився і жив в Варшаві, куди його родичі від довшого часу вже перебрались з Познані.

Арештували, протримали щось коло трьох місяців в каторжній тюрмі "Мокотово", а потім заслали етапом на Сибір. Прибув він у село Алатаєво Наримського краю 24 лютого року 1915.

Виходить, ніби звичайна в часи війни історія! То то бо і є що ні! Історія, навіть, в часи війни надзвичайна і вона яскраво показує нам до якого божевільства доходить уряд російський!

Янови Сітко, в той день коли його арештувано, не було ще повних семи літ! Він мав всього 6 літ і 10 міся-

Ян Сітко.

Уявіть собі малого, семи літнього хлопця, що носить штанці з одною підтяжкою через плече. Хлопця, котрий, вибачте, не уміє сам собі носа втерти...

Се є шпигун?!

Як що взять такого хлопця в дуже великому місті Варшаві і вивести його на другу улицу, то він сам не потрафить до дому дістатись, заблудить ся...

— Так се є шпигун? Подумать тільки собі здоровою, не божевільною, головою, чи може бути такий малий хлопець

шпигуном взагалі, а тим більше шпигуном в справах військових? Чи у німців забракло шпигунів серед самих урядників російських, щоб вони прилучили до сеї ганебної роботи малого, 7 літнього хлопця? Але припустім на хвилиночку таке, чого й припустити ніяк не можна, припустім що Ян Сітко комусь десь, щось сказав. Так чи ж може відповідати за сказане, або зроблене семи-літній хлопець? Та-ж ніякий суд за найтяжчий переступок такого хлопця не покарав би, бо, само собою розуміється, такий малий хлопець, дитина, не може розуміти, добре чи не добре він робить!

Все се є зрозумілим для кожного, навіть не дуже розумного, чоловіка, не зрозуміле се лише для огидного уряду російського.

* * *

Після російських законів, дітей і підлітків до 18 літ, не вільно садити в тюрму разом з дорослими. Для переступників в такому віці, існують окремі тюрми-школи, де їх учать грамоти і ріжним фаховим наукам, та господарству. Сі тюрми навіть так і називають ся — "колодії для малолітніх переступників." В більших містах Росії заведені навіть окремі суди для малих переступників, що так і називають ся "дітські суди".

Але то в часи звичайні, а в часи війни, 7 літнього Яна Сітко, посадили в тюрму де він через три місяці і мешкав разом з каторжниками..

Разом з дорослими арештантами перевозили його по етапу з тюрми в тюрму і зрештою привезли на Сибір.

Правду казав міні помічник київського прокуратора Кротенко, що закон "пасує", коли вся держава є під управою унтер-офіцерів і фельдфеблів.

Спасував закон і в справі Яна Сітко.

Томське польське добродичне товариство, довідавшись, що на заслання є такий малий хлопець, робило всі заходи, аби видряпати його з Наримського краю і віддати до притулку; мійський ксьондз о. Йосиф Демікіс був в сій справі у губернатора В. Н. Дудінського, але

той рішучо відмовив ся перевести хлопця з Наримського краю в Томськ.

В падолисті року 1915, представники Петроградського польського добродчинного товариства були в сій справі у тодішнього міністра справ внутрішних А. Н. Хвостова, але і се не допомгло.

Вислухавши справу, Хвостов сказав:

— В часи війни, кождий губернатор в своїй губернії є автономним міністром. Все залежить від Томського губернатора, захоче-переведе хлопця в Томськ, а як не захоче, то я не можу йому приказати!

Розумієть ся томський губернатор "не захотів" і Янек Сітко і по сі пори жиє в Наримі. Зрештою йому було позволено лише перебраться з села Алатаєво в місто Нарим, до він і ходить до школи.

о о о

Полонений в битвах під Люблином, старий військовий капелян о. Антон Ломницький, говорив мині якось в Томську.

— Найбільший ворог Росії, більший ніж Німеччина, Австро-Угорщина і Туреччина разом взяті, є ваш російський єпископ Евлогій! Та він наробив в Галичині таких надужить, таких ганебностей, що людей цілком лояльних заставив вороже відноситись до Росії!

Я не знаю чи так воно і в дійсности страшно як то здавало ся, старенькому капелянови, але що єпископ Евлогій чинив в Галичині великі надужиття, — се факт, котрого ніхто не заперечить.

Я сам переконав ся в тім, дізнавшись про причини заслання на Сибір більшости українських священників з Галичини.

Історія їх заслання дуже не хитра. Вони були собі звичайними греко-католицькими священникамй. Ніякої не місцевої політики не чіпались, жили собі як жили їхні діди. батьки... Правила служби божі...

Аж тут війна вибухла... На війні звичайно як на війні

— бють, ріжуть, колять. Одні усуваються, другі наступають.. Так було і тоді, в осени року 1914-го. Австрійські війська уступили, а російські враз же заняли значну частину східної Галичини.

Слідом за звичайним, йшло незвичайне, для Галичини, чорне військо... під командою єпископа Евлогія, військо духовне.

Єпископ Евлогій і його покровителі надумали враз зробити греко - католицьку Галичину православною.

Вихованці і прислужники старого ладу, — вони думали раптом замінити прадідівську віру галицького хлопа, новою "лучшою" вірою, — вірою православною... Як — здійснилися сі думки, які наслідки мала ся безглузда політика "князя церкви" еп. Евлогія се ми знаєм. Знаємо що в кожне галицьке село посаджено православного "батюшку".

І почали батюшки газдувати в ново — завойованій країні.. Так газдували, що сього газдування нарід галицький ніколи не забуде.

Служби Божі відправляли по черзі оба сьвященники, і греко - католицький і православний.

Чиж є що небудь дивного в тім, що люди більше горнулися до своїх, давно відомих їм, греко - католицьких сьвященників і не ходили на служби Божі, коли їх відправляли сьвященники православні!?

А тим се не подобалося, скаржилися вони еп. Евлогію: — Біда, ваше преосьвященство, люди більше туляться до уніятських сьвященників і з нами зовсім не числяться!

Єпископ Евлогій зробив відповідний доклад генерал-губернаторові завойованих частин Галичини графу Бобринському, а той довго не думавши вислав таких сьвященників на Сибір... Всіх сих о. о. Склепковичів, Годських, Ганкевичів, Винницьких, Зімницьких, Рицарів, Бачинських, Гур, я і здибав на Сибірі... Все се доказувало, що політика йшла горою понад здоровим розумом.

В губернії Плоцькій, десь коло самої Пруської границі був хутір заможного селянина Івана Гузвелера.

Як і більшість селян пограничних місцевостей, Гузвелер часто бував в "прусах", возив туди на продаж ріжні річи зі свого господарства.

Одного разу, десь в самім початку війни, коли російські війська наступали на так звані Мазурські озера, приїхав на хутір Гузвелера невеликий військовий патруль, на чолі з офіцером Антоновичем.

— Ви Гузвелер? поспитаво офіцр.

— Так пане, я Гузвелер!

— Маю до вас особисте діло!

— То прошу до хати!

Коли зайшли в хату, офіцер і каже:

— От що, пане Гузвелер, ми маємо точні відомости, що ви часто бували в Прусах, добре знаєте тамошні місцевости, мости, дороги.

— Знаю, бував там не раз!

— Так от я і питаю у вас: хочете послужити цареві і вітчині, а разом і гроші заробити?

— А чому-ж ні, а тільки що-ж від мене буде вимагатись?

— Ми хочемо просити вас бути нашим провідником в тих околицях!

— Добре! — згодив ся Гузвелер, і таким чином став "провідником" для російських військ в знаних йому околицях Прусії.

А провідником він оказав ся настільки хорошим, що навіть і німці здивували ся і почали пошукувать за провідником. Позаяк же вони народ талановитий, то не тільки дізнались хто є той провідник, а навіть і фотографію Гузвелера дістали. Видрукували ту фотографію в газетах і пообіцяли велику грошеву нагороду тому, хто дістане Гузвелера живим, або мертвим.

Зрештою попалась така газета і до рук Гузвелера. Перелякав ся чоловік, пішов до свого начальника, офіцера Антоновича. Так і так, каже, не можу більше служити тут, небезпечно, і показав офіцерові німецьку газету.

— Знаю, каже офіцер, за вами полюють, вам дійсно небезпечно тут лишатись, але-ж і відпустити вас мені не охота! Ви були дуже здібним провідником тут, ви, на мою гадку, були би дуже користним робітником і на другім фронті, але не від мене залежить назначити вас на другий фронт.

Зробимо ми так: я дам вам лист до штабу, там вам виплатять гроші за той час що ви у мене служили, і назначать вас в инше місце.

Гузвелер подякував своєму начальнику, взяв лист і пішов в штаб. Пішов пішки, бо дістав де небудь коней, годі було й думати.

Від того місця де балакали вони з офіцером, до штабу було щось коло 20 верств. Діяло ся се в осени, йшов дощ зі снігом, по дорозі скрізь грязюка непролазна. Йти було дуже тяжко і Гузвелер уже на пів дороги так зморив ся, що далі й нікуди. А тут вечір наближався... На щастє, чи на нещастє Гузвелера, тоюж дорогою, до того самого місточка куди йшов і Гузвелер, їхали дві підводи, на котрих салдати везли якихсь пять чоловік арештованих. Зморений до краю, Гузвелер попросив ся аби підвезли і його. Салдати згодились. Гузвелер сїє на віз, та разом з арештованими і приїхав в місточко, десь коло 9 години вечера.

Се було на терені війни, строгости там всюди були заведені великі, то отож ніхто й незахотїв пускати на ніч невідомого чоловіка, навіть готелі без паспорта не пускали, а паспорта у Гузвелера як раз і не було.

Що тут було робити бідакові? На вулиці ночувати холодно, до того-ж і дощ лив як з видра...

І надумав Гузвелер знов звернутись до тих салдатів, котрі підвозили його в дорозі. Прийшов до хати, де вони оташували ся з арештованими, розказав їм про своє сумне становище і попросив, аби пустили переночувати.

— Ночуй, нам що?!

Гузвелер лїг на долівку і як був дуже зморений, то враз-же й заснув.

В ночі варта перемінила ся. Салдати забули сказати новим вартівникам, що межи арештованими є один вільний чоловік.

Проспав ся Гузвелер на ранок і хотів вийти, а салдат загородив йому дорогу:

— Стой! Ти куди?

— Як куди? В штаб!

— Не вільно, ти арештований!

Здивований Гузвелер розказав як то стало ся, що він діставсь межи арештованих, але салдат-вартівник йому не вірив:

— А скільки-ж у тебе мусить бути арештованих?

— Пять!

— Ну пять... А тепер рахуй скільки нас є... Шість! Я шостий.

Салдат пересчитав, — дійсно шість.

— Ну щож, що шість, — сказав салдат, — а по чому-ж я можу знати хто з вас шостий? Ти, чоловіче добрий, почекай трохи, незабаром прийде старший зі штабу, він розбере твою справу і як воно в дійсности так є як ти кажеш, то він тебе і увільнить, а я сам не можу!

Став Гузвелер ждати. Годину жде, другу, старшого все нема, а тим часом підїхали підводи, щоб везти арештованих далї... Забрали і Гузвелера.

Просив ся чоловік, змагав ся, домагав ся аби повідомили в штаб, що з ним стало ся, але салдати й слухати не хотїли, посадили на віз, тай повезли... Везли, везли, та з рештою, аж в Наримський край привезли і поселили його в селї Колпащеві.

* * *

Сеї надзвичайної історії я не видумав. Ії, сю історію, так розказував сам Іван Яковлевич Гузвелер, в своїх скаргах Процькому губернаторови і міністру справ внутрішніх, котрі він подав 22 лютого року 1915.

З тих його скарг я і взяв се дивне оповіданє "тала-

новитого провідника“ для російських військ, в такий дивний спосіб попавшого на засланє.

Карл Рудольфович Мецгер з роду німець, але є російським горожанином і походить з Прибалтійського краю.

”Вірою і правдою“ прослужив він на царській службі 25 літ, обнімаючи посаду комісара поліції.

Робив все, що роблять поліційні урядники в Росії — брав хабарі, на право — на ліво бив селян тільки за те, що вони селяне, а він комісар, арештовував людей, садив в тюрму. Можливо, що по його докладам не мало, свого часу і на Сибір людей пішло, а зрештою він і сам опинився на Сибірі і не по своїй добрій волі, а так таки як і всі — на заслання.

За кілька років до війни, К. Р. Мецгер, вислуживши за 25 літ довічну урядову пенсію, залишив поліційну службу і обняв посаду управителя казенними лісами в Новгородській губернії.

Як і всякий другий, Мецгер дуже цікавився тим що діється на війні, а через те виписав собі в ліс газету ”Биржевые Вѣдомости“.

Тут треба зазначити, що хоч Карло Мецгер і є німець з роду, але був великим російським патріотом, всякі не-удачі на війні переживав болюче і все нарікав на союзників і особливо на Англію, котра, після його думки, найбільше шкодила Росії і вже ніяк не могла числитись щирою союзницею.

Одного разу, взявши до рук газету, що робітник тільки що привіз з пошти, і вчитавши там якусь неприємність, Мецгер в присутності робітника налаяв Англію. Налаяв кріпко, по російськи, як тільки і уміє вилятися чоловік, що 25 літ прослужив на поліційній службі, а робітник про се доніс комісарові.

Дальше... Дальше все пішло по заведеному порядку. Мецгера арештували за образу союзної держави і заслали на Сибір.

Треба зазначити, що не мало спричинилося сьому і те, що він є німцем з роду і має німецьке назвисько.

Жив К. Р. Мецгер в маленькому сельці Брагіно, Наримського Краю.

* * *

Ще гірша пригода трафилася одному урядникові від почти. Петро Михайлович Кальнінг він прозивався і був родом Латиш.

За 28 ліі урядової служби він мав посади в ріжних містах середної Росії, а остатні 10 літ прослужив в Ліаві.

У старших урядників і навіть і в самому міністерстві, він числивсь на такому доброму рахунку, що коли вибухла війна, то його назначили членом лібавського воєнно - цензурного комітету.

Цензуруючи листи, що пересилаються через почту, П. М. Кальнінг одного разу злав лист одного з найбільших і найбогатших в Прибалтійському Краю, магнатів, барона Цеге фон Майтенфеля і довідав ся з нього що барон Майтенфель переховав від ревізії на потреби війни коней і худобу.

Предсідателем воєнно-цензурного комітету в Лібаві був тоді жандармський ротмістр Дмитрієв. Йому й передав Кальнінг перехвачений цензурою лист.

— Пусте, не варто звертать на се уваги! Сказав ротмістр Дмитрієв. П. М. Кальнінга се здивувало. Як то пусте? Коли у селянина остатню коняку забирають на війну, а тут великий магнат, барон, переховує сотки коней і худоби, так се пусте? Став Кальнінг стежити за ротмістром Дмитрієвим і скоро переконався на фактах, що той є великим прихильником німців, а переконавшись в сім, взяв тай написав про все доклад головній воєнно-цензурній управі в Петроград і приложив до нього затримані на почті листи.

Воєнно - цензурна управа на сей доклад звернула особисту увагу, на розслідуванє справи, в Лібаву був післаний генерал Харламов.

Результатом сього розслідуваня було те, що барон Карло Цеге фон Мантейфель зіставсь арештованим і

висланим на Урал, до губернії Вятської.

Ротмістру Дмитрієву удалось відбрехатись, йому тільки зробили наганку, але лишили на тій же посаді. Розуміється він тільки чекав доброї нагоди, аби насолити. П. М. Кальнінгу. Прискіпатись до Кальнінга було трудно, бо він був дуже ісправним і роботящим чоловіком і обовязки свої виконував як найлутше і все таки ротмістр Дмитрієв копнув його.

Се сталося в початку падолиста року 1914, коли генерал - губернатором Прибалтійського Краю назначили відомого в Росії ката, генерала Курлова.

Що вже говорив генералові ротмістр Дмитрієв, коли поїхав до нього з докладом — того ніхто не знає, а тільки Кальнінга копнули... Ось послухайте як се сталося.

12-го падолиста рано, до канцелярії, де працював Кальнінг, явився поліційний урядник і приніс приказ генерал-губернатора Курлова, щоби П. М. Кальнінг не гаючи часу, вибирався з Лібави, аж в Наримський Край на Сибірі. Доручивши йому так зване "проходне свідоцтво" урядник не тільки не дозволив лишиться в Лібаві на день, аби дати змогу зібратись в дорогу, а навіть не дозволив зайти до дому, аби попрощатись з жінкою і дітьми. Через годину, старий Кальнінг, з чотирма рублями грошей в кешені, уже йшов в Наримський Край.

Случай з Кальнінгом цілком особистий. Скільки я пам'ятаю, то за часи мого перебування в Наримськiм Краю, тільки троє засланців прибули туди не етапом і без варті, але ті двоє приїхали, а П. М. Кальнінг прийшов пшки.

8 місяців з лишнім йшов старий на Сибір і зрештою дійшов... в середині літа року 1915.

З дороги він посилав в різні міста, куди можна, куди й не можна, прохання й скарги, а зрештою передав всі матеріяли в справі свого заслання латишському послові Думи Державної, адвокатові Гольдману.

Свого часу історія ся, будучи надрукована в газетах, викликала багато балачок серед російського громадян-

ства, а міністри справ внутрішніх завдала не мало клопоту, бо посол Гольдман шпарко взявся за оборону прав Кальнінга і навіть вніс в сій справі інтерпеляцію в Думі.

Завдяки енергічній і неустанній праці Гольдмана, а також і тому шуму, який підняли в сій справі газети, старому Кальнінгу удалось уратуватись з заслання.

Як раз на перший день Різдвяних свят, 25-го грудня 1915 року, йому обявили в Наримі, що від нині він є повноправним горожанином, так як від заслання його увільнили.

4-го січня року 1916, П. М. Кальнінг попрощався з Наримським Краєм і виїхав в Петроград.

— З Галичанами розправлялись ще проше, бо то не свої горожане, то австрійці, а позаяк ми з Австрією зараз у війні, то значить можна робити все що хочем. Як до чого дійдеть ся то хоч і не похвалять, і не дадуть відзнак, то всеж таки не накажуть!

Так гадали собі поліційні урядники в захваченій по праву війни провінції. Треба ще знати що в Галичину по силалось все найгірше, що було серед славно звісної російської поліції.

З початку війни я жив в Києві, різні урядники в Галичину посилались з Києва. або через Київ. І я знаю, довідав ся з многих фактів, що більшість поліційних посад в Галичині, була куплена за гроші. Хто і дома, в Росії, "не ловив ворон", а брав хабарі, здирав шкуру з підвладних людей, той мав гроші, значить мав змогу заплатити за посаду в Галичині, тому зі старших урядників, від кого залежало роздавати посади.

За поліційні посади в Галичині, платились грубі гроші. Старші урядники знали добре що охочих засісти на такі посади найдеть ся багато і через те просто почали гандлювати посадами, а ті що хотіли дістатись в Галичину за грішми не стояли, бо знали що не тільки вироблять там "кошта" а ще й добре зароблять.

І "заробляли." В Росії, головню в Києві, уже відбуло ся декілька судових розправ над бувшими поліційними урядниками, котрих оскаржено за отверті рабунки. Потягнуто до суду і бувшого начальника міста Львова полковника А. С. Скалона, котрий вивіз з Галичини декільки пудів ріжних срібних річей, ложок, ваз і таке инше.

Заробляли, по російському звичайно й на арештах. Так, наприклад, арештували там ніякого Стефана Вовка і оскаржили його о зраду... Підчас війни се було дуже страшним, бо тут росправа коротка, — за карк і на гиляку... За два дні від часу арешту до того поки відбув ся суд, С. Вовк не мало пережив, готовив ся і на гиляку.

Щоби уявити собі як важні були причини арешту Вовка, досить буде зазначити, що воєнно-польовий суд, розглядавший його справу в часи війни і на терені воєних подій, не найшов жадної причини для затримання його і увільнив не тільки від суду, а й з арешту, а генерал губернатор Галичини граф Бобрінський знову арештував його і вже без суду, адміністраційно, заслав Вовка в Наримський Край на Сибірі.

Жадним способом не міг вратуватись Вовк, та з осени року 1914 і по сі пори сидить там.

При арешті у нього відобрали 330 рублів грошей, котрих він так і не дістав. На свої скарги в сій справі він довго не доставав жадних відповідей, а з рештою, в лютім року 1916, йому предложили подати назвисько того урядника, щэ відібрав у нього гроші...

Се виглядало просто на насьмішку, бо ми ще не знали випадку, аби урядники подавали арештованим при таких нагодах, свої назвиська.

С. Вовк точно зазначив; коли, де і як відібрали у нього гроші. Зазначив місточко, день і час, назвав посаду того урядника — етапний командант, — але не міг пода-

ти назвиська того урядника і... 330 рублів грошей пропало.

Случай з Вовком не є виключним, таких случаїв були навіть не сотки. Скінчить ся війна, розв'яжуть газетами уста і світ узнає тоді про ті надужитя, які творили ся в часи сієї війни поліційними урядниками.

* * *

Коли російські війська наступали на Галичину, а поліція арештувала людей масами ніби яко підозрілих шпигунство, старенького д-ра Андрія Коса, бувшого посла парламентарного, не зачипили. Він залишив ся в Калуші, де і жив спокійно до того самого часу, поки російські війська не відступили з Карпат.

Старий Кос мав звичай кожного ранку йти на прохід.

Одного разу, коли він отак проходжав ся, через місточко переходили війська, що відступали з утрачених позицій в Карпатах. Д-р. Кос стояв на хіднику і дивив ся як проходили розбиті сірі маси.

Сього було досить, щоби його арештували і заслали на Сибір, яко підозрілого в шпiонствi.

* * *

В селі Радзанові Млавського повіту Плоцької губернії жила заможна вдова зі своїм 12 літнім сином Едвардом

Одної ночі, в грудні 1914 року явились до хати вдови 7 озброєних салдатів і зажадали аби вона сказала їм де переховуєть ся Едвард Людвикович Ленц.

Жінка дуже перелякалась, але сказала їм, що син її нігде не переховуєть ся, тай нема рації йому, 12 літньому хлопцеві, переховувать ся.

— Як 12 літньому? здивували ся салдати.

— Та так, моєму синові Едварду небавом скінчить ся 12 літ.

Едвард Ленц.

— Нема другого, я є Едвард Ленц!

— Ну то забірай ся підеш з нами!

Так був арештований 12 літний Ленц.

Від одного начальника до другого пересилали хлопця, з одної тюрми перевозили в другу і зрештою привезли його в Наримський край на Сибірі.

Ніхто, ніяке начальство, ні в дорозі, ні в тюрмах ні про що його не розпитувало, ніяких обвинувачувань йому не закидало, лише в урядових паперах було зазначено, що заслали його на Сибір яко підозрілого в шпiонствi на користь Німеччини.

Приведених уже мною примірів є досить для того, аби ясно собі уявити за що і в який спiсiб арештовували і заслали людей в Сибір, в часи війни, досить щоби уявити собі який простір для поліційних властей давали

Салдати розбудили хлопця, що на ту пору спав в другій кімнаті і почали допитуватись.

— Ти Ленц? Едвард?

— Я, Едвард.

— Людвикович?

— Так, панове, мого батька Людвиком звали.

— Ти на німецьких мотоциклетах їздив в німецькі табори?

— Нікуди я не їздив! А що то, панове, є мотоциклет?

— А ну не розговорюй довго. Де твій батько.

— Нема батька... умер... давно.

— А ще у вас Едвард Людвикович другий є?

"воєнні правила". Завдяки сим "правилам" в Наримському краю не диво було спіткати групу засланих, скажем, в 10 чоловік, котра складалась би з семи різних національностей, і через те я обмежу ся ще тільки одним приміром:

Група засланих на підставі "воєнних правил".

Було се в лютім року 1915. Томський губернатор В. Н. Дудінський прислав Томському повітському ісправникові В. І. Пеліошевському приказ такого змісту під № 2020:

"Наказую Вашому Високоблагородію дознати, роспитавши засланих Наримського краю — п. п. Козловського, Таубе і Русого і забравши в них власноручно написані поясненя: де вони були арештовані, ким і за що? З наказу яких властей їх послали на засланє? В яку властиво країну Сибірі їх заслали і як вони опинили ся в Наримському краю,?"

Томський губернатор, в губернії котрого знаходились згадані висше троє засланиців, як оказуєть ся, нічого про них не знав.

Ісправник Пеліошевський наказ губернатора переслав Наримському пристапу Вальтеру. Довідавшись про зміст того наказу від писарів канцелярії пристава, я вишукав Козловського, Таубе і Русого, котрі жили в самім Наримі і розпитав їх про пригоду, котра завела їх на Сибір.

І вони розказали мині дійсно цікаву історію.

Всі вони межі собою раніш не були знайомі і не мали нічого спільного. Козловський був собі управителем канцелярії нотаря, Таубе — різник, а Русий звичайний сільський робітник.

Одного нещасливого ранку, в осени року 1914 їхали вони, кожний по своїй справі в поїзді, десь в губернії Плоцькій. На якомусь там місці, з наказу властей військових, потяг був припинений і далі йому не дозволили йти зза небезпеки, позаяк в тій стороні, куди він ішов уже наступали німці.

Трьом згаданим висше неборакам треба було дістатись в якесь місточко, котре було за яких 30 верств, від того місця де припинили поїзд. Коли вони, до того не знайомі межі собою, распитали ся що всім їм треба їхати до одного місточка, то і порішили разом наняти жидівську балагулу, аби дешевше коштував переїзд.

Як раз коли вони торгувались з жидом-візником, їх і заарештував салдат. Звичайний рядовий салдат. А арештувавши відвіз їх в повітове місточко Остроленки, привів в тюрму і сказав:

— Прийміть!

І тих в тюрму прийняли.

В часи звичайні ніхто не може бути посажений в тюрму, коли тюрма не буде мати приказу від якого небудь урядника, що має повновласть садити людей в тюрму.

Розумієть ся звичайний салдат не є ніяким урядником і повновласть сажати людей в тюрму йому не належить.

Але-ж діяло ся се не в звичайні часи, а в часи війни. В сі страшні часи з законом майже зовсім не числились. Приймаючи трьох нових "арештантів, тюрма гадала, що потрібний приказ буде присланий пізніше. Чекала приказу тиждень, чекала другий і не дочекалась, а тимчасом наспів інший приказ, приказ вивезти всіх арештантів аж в Смоленск, бо можливо, що і саме місточко Остроленки доведеть ся здати наступаючим німцям.

Отже наші небораки недовго просиділи і в Смоленську. Щось по двох тижнях, чи що, наспів новий приказ вивезти арештантів в Самару, бо в Смоленську тюрму мають перевезти арештантів з тюрем місцевостей, на котрі наступають німці.

Самарська тюрма велика і начальство в ній грамотне. Перебравши всі папери новоприбувших арештантів і ненайшовши приказу що до арешту Козловського, Таубе і Русого, начальник тюрми заявив їм:

— Я вас, панове, не можу тримати в тюрмі, не маю права, бо нема ніякого приказу що-б вас арештувати. Я вже скрізь шукав і не найшов. Писав в Смоленск, але дістав відповідь, що й Смоленська тюрма такого приказу на вас не мала. Позаяк же вас десь, хтось і за щось арештував, позаяк вас довгий час тримали в тюрмах і зрештою привезли аж сюди, я не можу випустити вас прямо на волю, а передам поліції. Хай вона розбере вашу справу і робить як хоче, а тримати вас в тюрмі без приказу я не маю права.

Самарський поліцмейстер, як чоловік воєнний, не звик довго ворухити мозком; прочитавши листа від начальника тюрми і вислухавши обясненя Козловського, Таубе і Русого про те де і як їх арештовано, бравий поліцмейстер рішпв що вони дійсно не є засланці і що тримали їх в тюрмі і везли етапом задармо; він рішив що трі отсих небораки є воєнно-полонені (?) і взяв той прилучив їх до ешелону воєнно-полонених австрійських і німецьких салдат, що провадились до повітового міста Барнаула Томської губ., на Сибірі.

В Барнаулі жили вони, як звичайно живуть полонені, в касарнях, що дня мали від уряду де кілька копійок грошей на удержанє і що тижня росписували ся в рахункових паперах, що такі то а такі гроші на протязі тижня вони отримували.

От по тим роспискам салдат, писарь комендантської управи і спостеріг, одного "підозрілого" німця, чи австрійця, по назвиську Русий.

— Не може бути се назвисько німецьким, або мадярським! рішив салдат і закликав Русого до канцелярії.

— Ти німець, чи австріяк? поспитав салдат-писарь.

— Що ви, Господь з вами! Я росіянин, настоящій православний росіянин, Могилевської губернії!

— Чекай, чекай... Тут щось не так! Тиж полонений, так як-же ти можеш бути російським горожанином?

— А я почім знаю? Салдат арештував, в тюрьму привів...

Русий розказав все як була справа і додав, що він не один такий, а їх є троє...

— А хто-ж іще з тобою так "полонений"? питає салдат.—

— Козловський і Таубе...

Роспитав салдат Козловського і довідав ся з його слів, що тут єсть якась велика помилка, бо російські горожане, котрі навіть і до війська не були кликані, не можуть бути полоненими, а довідавши ся про се доложив о справі полковникові, командантові міста. Той враз прибув до касарні і вислухавши оповіданя Козловського, Таубе і Русого, ще й розсердив ся:

— Якої-ж ви лихої години тут сидите, хліб казьонний заїдаєте? Які-ж ви полонені коли ви є російськими горожанами? Вас певно, помилково сюди заслали!

І не довго думаючи, бравий комендант взяв, та вже сам від себе, з Барнаула, і заслав Козловського, Таубе і Русого в Наримський край не написавши о се ніякого приказу, бо правду казати, висилати людей в такий спо-

сіб, після російських законів, воєнний командант і права не має.

Кожний засланець на Сибірі отримує кілька рублів на місяць урядової пенсії на життє і мусить що місяця розписатись в рахункових паперах, що він сі гроші дістав.

Аби поліційні урядники не робили з сими грішми яких шахрайств, то всі рахункові папери контролює контрольна палата, котра вимагає від губернатора, аби він на кожного засланця, прислав копію приказа про заслання, бо часто трапляється й таке, що поліційні урядники записували в рахункові папери таких "засланців" яких і на світі не було, а грошики на їх удержанє брали собі.

Так було і на сей раз. Контрольна палата переглядаючи рахункові папери не найшла копії приказа про арешт Козловського, Таубе і Русого і попрохала губернатора аби негайно прислав її. От-же приказа такого не оказалось. Шукали в губернаторській канцелярії, шукали в канцелярії, повітової поліції і не нашли. Тоді ісправник запитав наримського пристава, чи є в Наримському краї такі то, а такі троє засланців. Пристав телеграфно відповів:

— Є, тримаю!

Губернаторові було не ясно, що то за такі засланці, що й приказа о заслання не мають і отож він і доручив ісправникові дізнатись.

Дізнались... Козловський, Таубе і Русий докладно написали про свою пригоду... А ви думаєте їх увільнили з заслання? Ні! Губернатор перечитавши історію їх заслання переслав її в міністерство справ внутрішніх... По двох місяцях від міністра прийшов приказ: тримати Козловського, Таубе і Русого на заслання в Наримським краю.

Таким чином потрібний приказ з рештою дістали і з боку формального все було добре, навіть контрольна палата не могла прискіпатись. А про те, що троє небораків арештовано в дикий спосіб, що їх не знать за що три-

мали в тюрмах і касарнях і зрештою заслали на Сибір, більше ніхто й не згадував.

А на всі свої скарги і прохання ні Козловський, ні Гаубе, ні Русий, навіть жадної відповіді не дістали.

В часи війни такі події були на порядку деннім, в часи війни се було звичайним явищем.

Російські тюрми ніколи не могли похвалитись добрим устроєм, гігієнічністю.... В російських тюрмах ніколи непереводились різні заразливі хороби, як тиф сухоти і інші. Так було в часи звичайні, а в часи війни було щось страшне. В камеру, котра, після санітарних законів вирахована на 15 невільних мешканців, садили по 60, 75 і більше арештованих.

Часто й густо трапляло ся так що не тільки спати, як звичайно, лежати, нігде було, а навіть нігде було сидіти. Як оселедців в бочку людей напихали в тюрми до тако го переповнення, що вони могли лише стояти, як то буває, наприклад, в маленькій сільській церковці в великодну ніч. Зморені, розбиті фізично і духовно, арештанти мусіли спати настоячки схилившись один на другого... Не було місця де сісти, де відпочити... Само собою розуміється, такий натовп, таке переповнене тюрем лише побільшувало, лише поширювало пошестні хороби, і тому не буде зовсім дивним, що люди котрі йшли в тюрму здоровими, як наприклад слюсарь з Баку Іван Валіков, виходили тяжко хорими, і по кількох тижнях по прибуттю на заслання умирали.

Всякі скарги, на неможливе переповнене тюрем, на небезпеку від різних хороб, як і звичайно, ніколи не мали жадного успіху. На них просто не звертали жадної уваги. До арештантів відносились гірше ніж до худоби. Коли не напоїна корова реве, хазяїн вижене її до ставу і вона напьеть ся, а тут заперли і сиди. Хочеш пити, то тобі три рази на день отворяють двері, рано о південь і вечером. Треба чого небудь більше прикрого ніж вода, то зовсім не пускають. Для сього є велике деревляне відро, без накривки, котре арештанти називають "пара-

шею“, і в котре всі арештанти камери, на протязі всеї доби мусять ходити.

Ся "параша" є найбільшим злом тюремного життя. Вона не закриваєть ся, страшенно воняє, часто буває що протікає і брудні патьоки течуть по всій камері, отруюють і без того смердюче повітре; часто за добу переповняєть ся так що з неї тече через верх, але... люди мусять терпіти. Вони за желізними кратами, за кріпко запертими, кованими желізом дверима, вийти не вільно, а "парашу" опорожняють раз на добу ранком. Часто й густо графляло ся, що люди не могли витримати, дурманіли і падали непритомними... В тюремний шпиталь їх не брали, в тюремний шпиталь брали лише таких, котрі уже "збирали ся в далеку дорогу", в "лоно Авраамово."

Правда, час від часу в тюрьму заглядають прокуратори, тюремні інспектори, лікарь буває два рази на тиждень, але... і в звичайні часи вони приходять лише для рахунку, а в часи війни, такі їх візити мали характер глуму, якоїсь насмійшки над невільними бранцями царського уряду.

І прокуратор і тюремний інспектор, після законів, мають право виділити хорих від здорових, аби і здорові не заразили ся, мають право наказати начальникові тюрьми стежити за тим, аби "параша" частіш опорожнялась, мають право наказати, аби тюрьма держала ся в чистоті, а не була як свининець. На все се вони не тільки мають, право, ало, після законів, мусять за сим стежити...

В дійсности було пнакше.

Прийде такий драб в уніформі прокуратора, постойть хвилинку в камері і заткнувши носа, скорше тікає. Йому завадило простояти хвилинку, а що великі тисячі людей жили по таких вонючих камерах до того йому було мало діла. Він навіть скарг не вислухував, бо не міг витримати і кілька хвилин в такому тяжкому повітрі.

Такі відносини до арештантів з боку більшого начальства лише підбадьорювало начальника тюрьми, його помічників і звичайних дозорців. Вони знали, що щоби

не стало ся в тюрмі, старше начальство буде тягти їхню руку, буде покривати їх.

Се цілком розвязувало їм руки. Начальник тюрми крав на арештантських харчах. З грошей що давала казна на прокормленє арештантів, він брав собі не менше половини, а за решту купував таких річей, що самий не переборчивий чоловік не міг їсти.

Протестувати проти таких надужить було даремно. Такі протести, куди би ви їх не адресували, дальше начальника тюрми не йшли, а се собі дорозше обходилося. бо начальник зараз же брав арештанта до карцера, де і тримав по декілька день, даючи лише хліб та воду. Рідко обходило ся, щоби протестанта ще й не побили.

Група засланців соц.-демократів в Наримі.

В часи війни нікому не було ратунку і на волі, а вже в тюрмі, за кратами, за желізом кованими дверми — робили все що хотіли. Не мало страшних драм поховано в сих "мертвих домах". Не мало людей пішло скаржитись впрост до Бога, бо найти правду і оборону на землі, годі було й думати.

Я не знаю чим се пояснити, але просидівши в своєму життю щось коло шести літ в тюрмі, відвідавши не менше двох десятків російських тюрем, я ні разу не спіткав начальника тюрми, або дозорця, — порядного чоловіка. Всі вони неначе звірі якісь, всі вони відносять ся до арештантів гірше ніж до худоби і ніби числять їх своїми особистими ворогами.

І чи то було в Полтаві, чи в Баку, чи було то в Києві, чи в Томську, чи в Катеринославі, чи в Москві, — скрізь було однаково, скрізь лаялись, садовили арештантів в карцер, били, не рідко і на смерть забивали...

Се була ніби якась осібна каста людей, якась осібна порода, котра навіть від славно-звісної російської поліції різко відріжняла ся, по своєму тупоумію і скрайній жорстокости.

Отже начальство тюрем було не тільки жорстоким, не тільки чинило різні надужитя над попавшим в таку "опіку" арештантами, а й просто обкрадало їх. Обкрадало на одежі, обкрадало на средствах поживи, обкрадало й просто як звичайні злодії, забираючи власні річи арештантів.

Коли арештованого чоловіка приводять в тюрму, у нього відбирають всі цінні річи і гроші. Робить ся се на те, аби сидячий за ґратами арештант не мав чим підкупити вартівника-дозорця і не втік.

Се є дуже характеристичним. Сї урядові правила, таким чином признають, що кожного урядника старої Росії можна було підкупити, купити... Залежало тільки від розміру платні. Одного можна було купити таньше, другому треба було платити більше.

На відібрані гроші і цінні річи, арештантови видавала ся посьвідка, де точно зазначало ся, скільки в нього взято грошей, або які іменно річи.

Як же при таких умовинах украдеш?

А дуже просто! Ось послушайте як обікрали професорку музики і сьпіву Анну Феліксовну фон-Ауріх, котра була вислана з Варшави в Наримський край.

Коли вона вступила до Варшавської тюрми, у неї відібрали такі речі: 1.) золоту брошку з діамантами, 2.) золотий перстень з діамантом, 3.) золоту бранзолетку і інше.

В посвідці, що видав їй начальник тюрми було зазначено таке:

Брошка з жовтого металу з білими камінцями. перстень жовтого металу з білим камінцем, бранзолетка жовтого металу....

Жінка, що перший раз в своєму життю дістала ся в тюрму і цілком не розуміла тюремних порядків, на зміст посвідки не звернула жадної уваги, вона побачила лише, що записано все і на тім заспокоїлась...

Всі речі що відбирають ся у арештантів, а також гроші, канцелярія тюрми, або начальник, тримають у себе увесь час поки арештований сидить в тюрмі.

Як що арештант виходить на волю в тому самому місті де його і арештовано, то речі і гроші йому видають ся на руки, як же арештанта перевозять в другу тюрму, то все се пересилаєть ся начальникові тої тюрми. Речі ж і гроші засланців, висилали ся губернаторам тих губерній, куди висилали засланців, а вже губернатори через поліцію, доручали їх кому слідує.

Так було і в випадку з А. Ф. фон Ауріх. Відібрані від неї в Варшаві речі вона дістала в Наримі. Розвернула пакунок і чуть не зомліла. Там була брошка жовтого металу з білими камінцями, був перстень жовтого металу з білим камінцем, була жовта бранзолетка, але.... вартість всіх цих речей не виносила і трьох рублів, тоді як дійсні речі фон Ауріх мали вартість по над 300 рублів.

А: Ф. фон Ауріх так нічого й не могла зробити. Вона не могла доказати, що начальник Варшавської тюрми обікрав її, забравши собі дійсно золоті речі і з дійсними діамантами, взамін котрих прислав їй чорт батька зна що. Не могла доказати сього тому, що він прислав їй все те, що записав в посвідці.

Друга дівчина, сестра відомого Петроградського ад-

воката, Ізабеля Кан, що їхала на засланє разом з фон Ауріх, була мудрійша. Коли у неї відібрали дорогоцінні річи, вона не тільки добила ся що би сі річи в посьвідці були точно зазначені, але що би були і оцінені. Коли начальник Варшавської Мокотовської тюрми полковник Калінін відмовив ся, було оцінити їх, она за власні кошти, викликала в тюрму присяжного оцінщика.

Після його оцінки, в посьвідці було записане таке: діамантові серги вартости 450 рублів, бранзолетка з діамантом і сапфіром — 75 рубл., брошка з діамантом і рубіном — 100 рубл., і т. д. разом на 700 рублів.

А все-ж таки не дивлячись, навіть на таку "асекурацію", полковник Калінін потрафив обікрасти Ізабелу Кан.

Стало ся се так: Незадовго до висилки в Наримський Край, сидячи уже в другій Варшавській тюрмі. — в пересильній, Ізабела Кан, почала домагатись, аби їй віддали її річи.

— Як, віддати річи, — здивував ся начальник сеї тюрми, п. Шумовський, — хіба ви не знаєте що ваші річи покрадені?

— Як то покрадені? Як вони могли бути покрадені? Я сьому не вірю і ви мені таких байок тут не розказуйте. Мої річи, полковник Калінін сховав до огнетревалой каси. Каса ся стоїть в канцелярії тюрми, канцелярія охороняєть ся дозорцямп. Крім того сама канцелярія є в тюремнім дворі, огорожена високими мурами... Хто, який злодій міг сюди забратись? Щоби мої річи зараз же були принесені мені, інакше я зараз же подам скаргу генерал-губернаторові.

Начальник пересильної тюрми Шумовський негайно повідомив о се начальника мокотовської тюрми полковника Калініна і той того-ж дня приїхав до Ізабели Кан. Він також як і Шумовський плів байку, що річи її украдені, але Кан сьому не вірила і домагала ся, аби негайно були звернені їй річи, або їх вартість — 700 рублів.

Полковник Калінін відмовляв ся, казав що ті річи не

варті були 700 рубл. Ізабела Кан обізвала його шахраєм, погрозила скаргою генерал-губернаторові і пообіцяла дістати посвідки з тих склепів де вона сі річи купувала.

Бачить полковник, що сеї дівчини не обдуриш і не залякаєш, — почав просити, аби вона почислила йому за украдені річи дешевше, або хоч би розсрочила йому виплату. бо, каже, для мене, чоловіка що має жінку і дітей і дістає невелику платню, видати зразу 700 рубл. не тільки трудно, а й просто неможливо.

Начальник же пересильної тюрми Шумовський, що був при сій розмові, додав, що як що Кан згодить ся взяти з полковника Калініна за покрадені річи лише половину, — 350 рублів, — то він, Шумовський, разом з полковником Калініним, так зробить, що її не повезуть на Сибір етапом, а дадуть змогу їхати на власні кошти.

Розбита довшим увязненем в тюрмі, боячись страшного етапу за 6000 верст, Ізабела Кан згсдила ся. На другий день вона дістала від полковника Калініна 360 рублів і дала йому росписку, що всякі рахунки з ним покінчила і гроші дістала.

А тому тільки сього й треба було...

Через п'ять неділь Ізабелу Кан вивезли в Сибір... розумієть ся етапом. Їїж діамантові серги, бранзолетку і брошку, певно носять жінка, або донька полковника Калініна.

* * *

Циган Йосиф Коломпарь був арештований в Александровському повіті на Катеринославщині, а в тюрму його посадили в сусідньому поітовому місточку Павлограді.

Хто-ж з нас не знає як убірають ся цигани? Обдерті, обшарпані, брудні... а на шиї дороге намисто, сріблє...

У Йосипа Коломпаря, на його дрантивому піджаці, не вартому більше 40 копійок, було 26 великих срібних гузиків, завбільшки з волоський оріх.

На погляд начальника Павлоградської повітової тю-

рми сі гузики мали таку вартість, що за них можна було підкупити дозорців і через те він відібрав у Коломпаря піджак і посьвідку видав. В посьвідці було лише зазначено, що у Коломпаря взято до схови старий плісовий піджак, а про срібні гузики ані слова.

Коломпарь цілком неграмотний, читати не уміє. Взяв посьвідку і заспокоїв ся. Через 9 місяців він дістав ся в Наримський край і написав начальникови Павлоградської тюрми,, аби вислав йому піджак. Той і вислав, але... без гузиків.

* * *

Начальник Віленської тюрми відобрав у арештованих гроші і видавав посьвідки, а перед висилкою їх на етап сі посьвідки відбірав назад.

Хто протестував проти сього, як наприклад, учитель Іван Заборовський, той потім свої гроші дістав, а хто не звернув на се особистої уваги, того гроші пропали, бо нічим не міг доказати, що у нього були гроші і що гроші ті відібрав начальник тюрми.

В Самарській тюрмі уже не тільки крали, а й просто рабували. Занимали ся сим два дозорці — Кабанов і Котов.

Безперечно сі два шахраї — рабівники зложили величезні гроші.

Річ, бачите, в тім, що через місто Самару і, значить, через самарську тюрму, ідуть всі етапи, що направляють ся в Сибір.

Тюрма ся дуже велика і завжди переповнена.

Дозорці Кабанов і Котов, — і назвиська ж у них звірині, — рабували в такий спосіб: в камери засланців вони садовили з кримінальних камер фахових злодіїв, котрих в тюрмах ніколи не бракує, і коли зморені тяжкою етапною дорогою засланці поснуть, злодії приймають ся за "роботу". За ніч так обчистять засланців, що більше нікуди. Годинники, сорочки, чоботи, а в кого є, то й гроші, словом все що має хоч яку небудь вартість, заберуть і через віконце в дверях передадуть дозорцям.

Ранком обікрадені піднімають гвалт, кличуть начальника тюрми, прокуратора, скаржуться.... Начальник тюрми зробить трус, перелапає всіх хто є в камері і розуміється нічого не знаходять, бо все покрадене ще вночі було передане дозорцям Кабанову, або Котову..

Зрештою карають ще й самих обікрадених за те що дармо скаржилися, за те що пустили погоску ніби в тюрмі обікрадено. А кара за се одна — темний карцер!

І хоч факт крадіжжі безперечний, видимий, хоч окрадений, що прийшов, скажем, учора з етапу в добрих чоботах, а сьогодні ходить цілком босий, йому не вірять:

— Не піймав — не кажи злодій! А поскаржився — сїдай в темний карцер на хліб та на воду!

І хоч така крадіж і рабунки були майже в кожному етапі, хоч такі скарги вносилися засланцями не менше трьох-чотирьох раз на тиждень, хоч се повинно було би впасти на очі навіть самому не мудрому прокураторові, але ж на се не звертали жадної уваги.

— Не піймав — не кажи злодій!

Подібну історію оповідав міні один німець в поліційному арешті в Києві. Сього німця, російського горожанина, разом з другими, арештували в Луцькому повіті на Волині і перепроводили етапом в Київ.

Зморений тяжкою дорогою, німець, уже старший чоловік, заснув навіть не роззуваючись, але ж злодії спостерегли його добрі чоботи і стягли їх з сонного, та так стягли, що він не чув.

Пробудився на ранок — нема чобіт, а злодії до нього з пропозицією:

— Бачимо, чоловіче добрий, що у тебе чобіт нема, а у нас як раз є чоботи зайві і до того добрі, купи!

І показують йому його-ж чоботи.

Німець почав кричати на гвалт, вчепився злодієви в карки, але його добре набили, попередивши, що як буде скаржитись, то забють на смерть. Скаржитись німець

не відважив ся, а викупив за 10 рублів у злочинців свої-ж чоботи.

Такі історії звичайне явище в тюрмах, начальство їх що дня бачить, але цілком в сі справи не вмішуєть ся, чи слячи їх "домашніми" справами самих арештантів.

При таких умовинах перебувати в тюрмі було просто страшно.

* * *

Зі всіх тюрем, через котрі подорожували засланці, найгіршою була Омська тюрма (на західній Сибірі). — Безперечно вона і взагалі є одною з найгірших тюрем в Росії.

В падолисті року 1914, засланці, котрим довелось перебути в сій тюрмі тиждень, подали скаргу міністрові внутрішніх справ, в котрій розказують про неможливі порядки, які там панують.

"Хліб дають гіркий, наче полинь, що їсти його ні-як не можна, камери не дивлячись на сильні морози, опалюють лише кожного четвертого дня, а то і раз на тиждень, скрізь вохкість, зі стін тече. Камери переповняють зверх всякої міри, садовлячи по 45-60 осіб в камеру вимірену на 10 осіб, а через те навіть на мокрій, брудній долівці нема місця для спання.

Всі заяви і скарги перед начальником тюрми жадного успіху не мають, а дозорці звертають ся до арештованих лише вуличними лайками.

Один раз засланці вернули дозорцеві хліб, бо був такий гіркий що і в рот не можна було взяти, але він знову кинув хліб в камеру, прямо на долівку і закричав: — Жеріть, коли дають!

Обід арештованим приносили в тих посудинах з котрих арештовані мили ся в лазнях.

Таких посудин давали по дві на 40 осіб, а мисок і ложок зовсім не давали і через те обідати приходило ся по черзі. Хто мав власну ложку — їв і передавав потім другому. Їсти давали раз на день і то самого кулішу; на вечерю нічого не давали.

Засланий з Рігі інженер-хімік К. П. Равінь (Латиш).

мічників і дозорців, а сам цілком віддаєть
ся різним "бізнесовим" операціям.

Коли проти таких порядків в тюрмі за протестував засилаємий адміністраційно на Сибір резервовий офіцер Н. І. Кудін, то його без довгих вагань посадили в карцер. Посадили з наказу старшого дозорця. Н. І. Кудін домагався, аби до нього закликали начальника тюрми, або прокуратора, але на сі домагання не звернули жадної уваги.

Се також є звичайним явищем. В більшости тюрем начальники є лише на те аби шахрувати і красти гроші. Такий начальник рідко навіть в тюремну канцелярію заходить. Арештованих він віддає під владу своїх по-

Арештований, як би йому прикро не приходилось, яких би надужить над ним не творили, не має жадної змоги закликати в тюрму прокуратора, або тюремного інспектора, бо всі листи і заяви йдуть через начальника тюр-

ми, а він їх просто не пересилає, асекуруючи себе від різних, можливих неприємностей.

І часто політичні засланці, аби хоч як небудь звернути увагу на страшне становище в тюрмі, уряджують бунти, або кінчають самовбійством.

Иньшого ратунку нема.

Не лекше було засланцям і на етапі.

Властиво етап се є щось таке надзвичайно прикре, чого нема ні в одній культурній державі, та, гадаю собі, що нічого подібного нема, навіть, в Хінах і Туреччині.

Се нє є лише подорож, ні! Се є одною з найтяжших кар.

Вона, ся кара, сей етап, — врахувана на те, аби принизити, пригнобити чоловіка, аби знищити його морально. Той хто ніколи не їздив етапом не може уявити собі сеї страховини. Кому не доводилось подорожувати в такий спосіб, — тому, навіть, трудно се розказати.

Уявить собі звичайний вагон, розділений корідором на дві половини вздовж, а по бокам сего корідора малесенькі клітки, як в поганому готелю кімнати; такі маленькі де можна сісти лише двом чоловікам. Уважайте — сісти, а не лягти. Кожна така клітка відділена одна від другої кратами, кратами-ж перетяті вікна, а вузенькі двері в корідор зроблені з тонкої желізної ришітки.

В кожную таку клітку впихають по два арештованих і запирають. Біля обох дверей вагона, кованих желізом стоїть по одному дозорцю, а третій увесь час ходить від дверей до дверей по корідору межі клітками. Позаяк всі клітки межі собою розділені лише кратами, то дозорцям кожної хвилі видно кожного арештованого.

Таких кліток в кожному вагоні є до 70.

Раніш арештованих перевозили в звичайних вагонах, лише з перетятими кратами вікнами, в тих вагонах можна було не тільки сидіти, але й прилягти, коли сон чоловіка зморить, а в нинішних уже ні.

Сі вагони-клітки зроблені після пляну замордованого в Києві предсідателя ради міністрів П. А. Столипіна,

і арештанти їх так і називають — "Столипінські візки."

На жаль Столипін не дожив до наших часів і нам не довелось бачити, аби сього "славного винахідчика" возили в візках ним винайдених.

В кожній клітці висить оголошенє, так звані — "правила", в котрих точно зазначено, чого не вільно робити арештованим і що вільно робити, що, навіть мусять робити, вартівники-дозорці.

Арештованим не вільно: мати у себе масло, мило, тютюн, ніжик, пасок, гроші, навіть валіски (річі мусять бути зложєні в торбину); не вільно говорити межи собою, не вільно стояти, не вільно лежати, мусить лише сидіти, не вільно дивитись в вікно. Не вільно робити ніяких заходів до втечі з вагона, "вільно" лише слухати всього того, що скаже дозорець, "вільно" виконувати все те що зазначено в правилах, та не тільки вільно, сього вимагаєть ся з загроженєм стрільби. В сих правилах сказано, що коли арештований не виконує згаданих повисше приписів, то вартівник має право стріляти його без попередження. Не рідко буває що й стріляють, але більше бьють, бьють чим попало, бьють страшно, бьють за те, що зморений чоловік заснув і, сонний, склонив ся на свого сусіда, або прихилив ся до стіни, бо се вже є проти "правил." Боронитись не можна, бо за се зараз застрілять....

Мила і масла мати з собою на етапі не вільно, аби при їх помочи хто небудь з арештованих не скинув з ніг ланцюхів (в ланцюхах перевозять лише засуджених на каторгу, та таких, котрі хоч і не засуджені, але коли небудь тікали з тюрми, або з етапу,) тютюну не вільно мати, аби не засипав дозорцеві очей і не накинув ся на нього, так само й ніжик; паска — аби не повісив ся (певно знають, що в таких умовинах трудно витримати), грошей — аби не підкупив дозорця. Чом не вільно лежати, стояти, дивитись у вікно, говорити, чом не вільно мати валіски, або подушки, більшої ніж на 10 цалів, — того вже мабуть ніхто не годен зрозуміти.

З власних грошей арештований може мати в етапній

подорожі лише 99 копійок, — цілого рубля не вільно; крім того йому видаєть ся денно 10 копійок на харчі. 99 копійок, з додатком 10 к. денно на всю подорож, — се дуже не великі гроші, особливо як що завважати, що така подорож тягнеть ся инколи півроку. Щоби проїхати з Києва, скажем, до Томська, вільному чоловікові треба не більше 6 або 7 днів, етапна-ж подорож рідко буває менше двох місяців, за те часто тягнеть ся 4 або 6 місяців, а се бачите залежить від того, що арештантські вагони причіпляють до тягарових поїздів, котрі йдуть дуже поволі, а головно через те, що зморених тяжкою подорожжю в "Столипінських візках" арештантів, час від часу завозять на відпочинок в тюрми. Такі відпочинки бувають не дуже довгі, — не менше доби і не довше двох тижнів.

Обовязковий відпочинок є і в Омській тюрмі, але сей відпочинок лише більше утомлював арештованих. А се, бачите, тому що Омська тюрма стоїть за 8 верств від стації. Прийде потяг на стацію, поки повипускають всіх арештантів з вагонів, поки провірять їх, — пройде не мало часу, а там клунки з річами на плечі і:

— Шагом марш! За 8 верст! Кругом озброєна варта, йти треба швидко, знесилених, відстаючих, салдати підганяють багнетами... Всіх підганяють, не розбіраючи, чи злодія, що десь замордував чоловіка, чи скажем адвоката з Галичини, чи священника... Салдатам ніякого діла нема, де і за що чоловіка арештовано, а раз уже арештовано і повезено етапом, то для салдат-дозорців він є арештантом, що підлягає "правилам" а через те....

Рівноправність в старій Росії виконувала ся лише на етапах, бо там всіх, однаково морили голодом, всіх однаково били, катували...

Везли на возах лише безногих калік, та тяжко хорих, таких котрі не могли ходити.

В осени року 1914, в Челябінську один такий хорий неборак жид, не витримав, помер саме тоді, коли салдати переносили його з вагона на віз.

На десять копійок в день ніяк не прожити, але арештанти мусять жити ще на менше. Річ, бачите, у тім, що самому арештантові не вільно вийти на стацію і купити що йому треба, се роблять для нього салдати, а вони крали навіть і з тих нещасних 10 копійок. Дві копійки, скажем, не великі гроші, а як почислити, скажем, звичайну партію в поїзді в 250 чоловік, і взяти з кожного по 2 коп., то то вже будуть гроші, цілих 5 рублів, та кожний день так.... Крали, а арештанти безсильні були що небудь зробити. Правда, можна й поскаржитись, але за таку скаргу добре виб'ють, причепившись до якої небудь дурниці, а то й зовсім уб'ють.

Страшні умовини етапної подорожі так знесилюють чоловіка, що забирають у нього половину здоровля; великий процент з подорожувавших етапом зістають ся каліками на все життя, а для многих після етапу вже не довго й жити лишаєть ся.

* * *

В часи війни ріжне начальство ніяк не могло прийти до згоди, ніяк не могло порозумітись межі собою, а наслідком сього були нікому не потрібні мордування людей. Так, наприклад, Тобольська губернія уже в вересні року 1914 була так переповнена засланцями, що вже більше містить було нікуди. Губернатор Станкевич в кінці вересня відмовив ся приймати до своєї губернії нових засланців і звернув ся до міністра внутрішніх справ з проханням, аби більше в його губернію засланців не посилали. Міністр же, певно не звернув належитої уваги на се прохання, бо ще і в марті року 1915 засланців направляли в Тобольську губернію.

Позаяк же, губернатор Станкевич ще з вересня року 1914 перестав пускати до своєї губернії, то їх тримали в тюрмі, аж поки від міністерства внутрішніх справ не приходив розказ що з ними робити, а тоді брали знова на етап і пересилали в нове, призначене ім місце в другій губернії.

Так було, з кожною новою партією засланців, що

прибувала що тижня до Тобольської губернії на протязі півроку, з вересня по март.

Те, чого не міг добитись тобольський губернатор Станкевич, зробила преса і загально-громадянська опінія.

Коли газети піднесли протести проти таких надужить над людьми і соціялістичні послы Державної Думи внесли в сій справі інтерпеляцію правительству, міністр внутрішних справ дав розказ підвладним йому урядникам, аби більше засланців в Тобольську губернію не послали.

В часи війни, коли желізнi дороги були перегружені, обтяжені роботою, коли не було змоги своєчасно доставити пожиточні средства для армії і населення, коли бракло вагонів для перевозки хліба, дров, вугля і інших річей, завдяки переступній недбалости міністра внутрішних справ і інших урядників, арештантів перевозили з місця на місце, чим не тільки мучили людей, а і обтяжували желізнi дороги.

В часи війни се числило ся "дрібничкою", на котру не варто було звертати уваги.

І не звертали... Поки газети та інтерпеляції думських послів не заставили їх се зробити.

Таким чином "заїзжало" в тобольську губернію багато громадянських діячів, що в часи війни дісталися на засланє в Сибір, "заїзжав" меж иншим і редактор місячника "Українська Хата", що видавався в Києві, — Павло А. Богацький, "заїзжала" і значна частина Галичан. Всіх їх потім переслали до Наримського краю томської губернії.

* * *

Всі ті, що засилялися до наримського краю, направляли ся в Томськ. Позаяк же Наримський край є лише частиною томського повіту, то і всі засланці, по приїзді в Томськ, переходили в розпорядженє томського повітового ісправника.

Се зовсім не значить, що засланців зараз увільняли з тюрми. Ні! З Томська до Наримського краю ще пів

тисячі верств, котрі засланець мусить проїхати, так званим "сільським етапом", значить, на селянських санях, або як літом, то на паророді.

Жожний, хто зрештою дістався вже в Томськ, тільки й думає про те, аби йому чим скорше дістати ся до Наримського краю. Етап, тюрми... Все се так зморило засланця, що він бажає відпочинку.... Хоч в Наримськiм краю, але аби відпочити, аби вже дістати ся до міста засланя, де можна і поспати скілько хочеш, де немає вічних трусів, де нема вікон з кратами, де можна подпхати хоч і зимним, але вільним повітрєм.

Отже се не так просто робиться.

Томським повітовим ісправником був тоді В. І. Пеліошевський. Драб такий, яких і сьвіт мало бачив, а головно, такий хабарник, якого другого, навіть серед російської поліції не скоро знайдеш.

Пеліошевський обдирав засланців.

Як тільки приходила нова партія в Томськ, він зараз же їхав в тюрму, переглядав засланців і всіх, хто на його гадку, був заможнійший, зараз же переводив до поліційного арешту.

Від Томська в Наримський край, засланців відправляли, бачите, через поліційний арешт.

В сьому арешті, засланцям почувалося богато вільнійше, можна було прийти й відвідати арештованого, можна було і самому арештованому вийти на місто, розуміється під вартою поліцая.

Ісправник Пеліошевський не даром насамперед переводив до поліційного арешту найзаможнійших засланців. Він знав, що робив. Не чекаючи довго він пускав до арешту своїх агентів. Одним з найспритнійших агентів, був ніякий Яків Фуксман. Сей виродск, при такій нагоді починав зараз залякувати людей тим, що їх чекає в Наримськiм краю, оповідав їм ріжні страховини, далеко більші ніж вони були в дійсности, і коли бачив, що люде вже добре перестрашені, додавав ніби меж иншим:

— Поодиноке місце в Наримському краю де можна жити, то є село Колпашево. Не як інші села, воно стоїть не на болоті, а на високій горі, в ньому є шпиталь, почта, телеграф... Але достатися туди трудно...

—Голубчику, а як же туди можна дістатися? просять засланці.

Се є цілком зрозуміле. Засланець, котрий кілька місяців пройшов етапом, зморився, знесилів, потребує відпочинку, потребує лікарської помочи, шпиталь йому велика знахідка. Чоловік, котрого раптом відірвали від роботи, від діла, від родини, чоловік, котрий за кілька місяців тюрми і етапу не мав жадних зносин з домівкою, — самі можете уявити, — хоче знати, що там діється. Йому почта конче потрібна, а тут не тільки почта, а і телеграф... Розумієть ся він віддасть все що в нього є, аби дістатися в Колпашево, а не в який небудь Колгуяк, відкіль до почти і шпиталю 150 верств, і через те такому агентови засланці раді як рідному батькови:

— Розкажи, порадь, як дістатися в те Колпашево!

—Трудно... Ви знаєте, що все залежить від исправника, захоче — зробить, не захоче — нічого з ним не вдієш!

Хто виріс в умовинах російського життя, той знає, що в таким разі треба "помазати" (дати хабара). Засланці, коли мають гроші (розуміється не політичні засланці) за сим не стоять, дають, віддають все, що мають, хто не має готівки підписує вексель, аби тільки дістатися в більше менше відповідне місце. Платили, грубі гроші платили...

Агент Фуксман про все доносив исправникови, аби той знав скільки з кого можна взяти, щоби часом не помилитися і не взяти 300 рублів, там де можна здерти 500.

— Вірите, говорив мені томський горожанин А. Т. Овсянніков, що був вхожий до исправника Пеліошевського, в його хаті з кожного угла хабарем воняє! На

мою гадку не кожний губернатор і навіть міністер жие так як наш Владислав Іванович!

І се було правдою. Ісправник Пеліошевський дер зі всіх, дер отверто, знаючи, що як до чого дійдеться, то його й губернатор покриє, покриє за хабар, котрого йому дасть ісправник.

В таких справах, як кажуть, рука-руку миє.

Хто був заможнійший, той скорійше вратував ся з тюрми, в когож грошей не було, або й були та не хотів дати, того ісправник Пеліошевський морив в тюрмі скілько сам захотів.

* * *

І зрештою партію приготували на етап. Всіх збирають в канцелярії повітової поліції, оголошують різні правила, котрих засланець мусить триматися перебуваючи на засланю, відбирають від засланців росписку в тім, що всі свої скарги і прохання, в якій би то не було справі, вони будуть посилати лише через ісправника.

Се було цілком протизаконним, але ісправник Пеліошевський знав що робив. Він асекурував себе з гори, він хотів знати все, що роблять, куди, кому і що пишуть засланці, аби затримувати потім все, що могло би бути для нього неприємним.

Переписавши всіх на так званий подорожний лист, назначивши куди кому їхати, в яке село, чи юрти, ісправник командував сідати на сани, що вже стояли на поліційнім дворі, назначав вартівників і:

— Партія рушай!

Все живе, культурне, лишало ся з заду. Люди їхали в невідому далечінь, кудись в підбігунові околиці, щоби попрощатися зі сьвітом на довший час, инколи на довгі роки.

Памятаю, коли ще зовсім молодим хлопцем я перший раз їхав на засланє, то на душі було так сумно, що хотілося плакати, і певно заплакав би, як би не було стидно товаришів, що так подоружували вже декілька раз.

Переїзд від Томська в Наримський край "оільським

етапом“ також даєть ся в знаки. Пів тисячі верст приходить ся їхати на звичайних селянських санях запряжених одним конем. Правительство селянам за перевозку засланців нічого не платить, воно числить що се є обовязком селян, селяне на се не годять ся, постійно сварять ся, змагають ся з правительством, зрештою навіть розпочали судову скаргу, а тим часом мійські власти змушували селян возити засланців силою. Селяне злостили ся, але проти озброєної поліційної сили нічого не могли вдіяти.

Але ж за те і возили... не приведи Бог так погано!

Давали сани не ошиті лубом, не клали на них навіть соломи, запрягали що є найгіршого з коней, давали на яких 20—25 саней всього двох, або трьох погоничів і від стації до стації (середньо 20 верст) везли "шагом."

Се був протест проти даремного уживаня їх праці правительством, се був страйк. Селяне мали повну рацію протестувати, але сі протести, сі страйки дуже тяжко відзивали ся на нівчим незавинивших засланцях.

Тріскучий мороз, хуга, коні насилу пересовують ноги, з досвіта до пізнього вечора дай Боже проїхати яких дві стації; засланці, по два в санях, лежать на голих полудрабках, тулять ся один до другого, аби хоч як небудь завітись... Доброї одежі засланці не мають, більшість з них була арештована в літі, скоро по вибуху війни; в літньому одінню їх забрали до тюрми, в літньому одінню провадили етапом, в томуж самому одінню везли в санях на Сибір.

Сама по собі тяжка подорож, з ласки пана ісправника була зроблена цілком неможливою.

Коли селяне відмовляли ся задармо перевозити засланців, ісправник Пеліошевський набрехав їм що засланці то є "німці", котрих уряд пакує на Сибір на увесь час війни.

Темний сибірський селянин мало розбiрав ся в тім кого він возить, він знав тільки, що на війну з німцями за-

брали його сина, брата, він знав що у війні з німцями і він і його сусід стратили своїх близьких, рідних.

Селянин злостився і злість свою перекладав на засланця, а наслідком сего було те, що приїхавши пізнім вечером в село засланці мусіли до півночі вишукувати собі помешканне на ніч, часто й густо селяне не давали зовсім хліба, навіть за великі гроші.

Така подорож сільським етапом, триває в середнім 7-10 днів і то дуже рідко буває що би подорожуючий не перестудив ся, не захорував.

Старий священник, з маленького місточка Поморяне Галичині, о. Дмитро Склепкович, на такому етапі, в лютім року 1915, так перестудив ся і захорував тяжко, що мало Богу душу не віддав.

Друге діло, як засланець має гроші, як що ісправник Пеліошевський не потрафив всіх у нього видерти... Він то ді зголошуєть ся що хоче їхати на власні кошти.

Йому дають пару добрих коней, обиті повстю сани, садять йому одного вартівника і він їде уже як звичайний подорожній. І той самий селянин, котрий так злостить ся на засланців, в такім разі везе його занадто добре. Досить сказати, що така вільна подорож від Томська до Нариму (414 верст) триває найбільше три дні, алеж і коштує вона десь близько 100 рублів.

Се доступно тільки одиницям.

* * *

Для вільного подорожуючого Сибірські околиці можуть показатись досить красивими, цікавими, засланець же, особливо той що їде на засланє перший раз, з великим жахом дивить ся на сі величезні, безкраї, безмежні ліси, на столітні кедрі, сосни...

Кругом ані душі...

Ліс і ліс, засипаний снігом на яких 10-15 футів, спокійний, мертвий... Ні тобі птиці, ні звіра, тиша кругом мертвяца, лише час від часу чути як потріскує від морозу дерево... Насилу пересовують ноги захарчованої, змоні коні, засланці лежать в снях, дивлять ся на маленьку

смужку неба що виднієть ся тільки над дорогою, не прикритою гіллям околичного лісу і думають свої сумні думи.

А ліс мовчазно-могутний, суворий, дивить ся як посувають ся далі маленькі сани з засланнями і йому нема ніякого діла до того, який страшний сум огортає душу засланців... Багато він бачив їх на своєму віку, великі десятки, навіть сотки тисяч, таких же невільних бранців царського ладу проходили тут, проходили від давних часів, коли ще не було залізних дорог, коли ще бранців не возили, навіть в санях, а гнали пішки, величезними партіями... Знає старий ще й ті часи, коли замість дзвоників під дугою, тут звонили ланцюгами князі Волконські, Трубецькі.. Багато міг би розказати старий, але він мовчить, як мовчав і сто літ тому назад...

І ся мовчанка наганяє ще більший сум на душу невільних бранців, ідучих в невідому далечінь.

* * *

А ось і Нарим, маленьке брудне містечко, всього 63 хати, що стоїть при злуці двох великих Сибірських рік — Обі і Кеті. Не веселить воно душу заслання. Маленькі хатки по вікна засипані снігом, засипані снігом улиці, на самих улицах, а ні душі, бо зимно так, що без прикрої петреби ніхто не відважуєть ся і носа показати на двір.

Нарим — резиденція "начальника краю" — пристава.

Він є адміністраційним пунктом краю. Відсіль розсилають ся всякі розпоряджіння що до заслання, відсіль власне сипались і всі біди, всі прикrostи на заслання, бо урядову канцелярію, пристав А. І. Вальтер зумів перевернути, на якийсь розбишацький стан, де заслання били, рабували, де над ними чинили різні надужиття.

І кожний, хто в часи сеї війни перебував на заслання в Наримськiм краю, довго буде пам'ятати канцелярію пристава Вальтера.

Дякуючи Богу, та панам російським урядникам, мнi довело ся подорожувати на Сибір етапом де кілька раз. Обіздив я там не мало, не мало відвідав

підбігункових околиць, але того, що діяло ся в часи сеї війни, раніш не доводило ся бачити.

Інші часи були в Росії, інша політична ситуація, інші відносини що до засланих.

Зовсім не те було в часи війни. Ось послушайте:

Людей арештовували так собі, для рахунку. То, що чоловік відірваний від дому, семьи, дітей, то що його відорвали від роботи, від умовин і обставин життя, до яких він призвичаїв ся, — о те нікому не розходило ся.

На кожного, хто не тримав ся з поліцією, хто не тримав ся з чорносотенцями, хоч би він був і найлояльнішим чоловіком, хоч би він не приймав жадної участі в громадянськiм життю, а сидів собі смирно дома, дивили ся як на чоловіка цілковито небезпечного і тільки вишукували приключку, аби запакувати в тюрму, вислати на Сибір!

А чиж для поліції і жандармерії трудно було найти приключку? В старій Росії вони робили все що хотіли і жадної управи, жадного суду на них не було. Вони, а не хто небудь інший, не дійсно порядні люди, керували життям Держави.

А наслідком сего було те, що і тюрми і всі відомі місця засланих були переповнені.

Особливо відчувалось се "переповнене" в Наримськiм краю. Пояснюєть ся се дуже просто. Наримськiй край числив ся одним з найгірших місць заслання, розумієть ся туди й пакували як найбільше людей. З рештою дійшло до того, що жити там стало цілковито не можливим.

Перш усього не було помешкань.

Уявіть собі величезну країну, на котрій, по її безмежним просторам, розкинуто всього 22 сіл. Люди жили собі ніби по той бік сьвіта, на пів дико, будували собі хати лише для своєї потреби, вони не сподівались і не могли сподіватись, що коли небудь уряд буде посилати людей в таку невідповідну країну. А тут раптом де кілька тисяч засланих! Куди їх дінеш? І доводило ся жити по декільки, инколи по 10-15 і, навіть 18 чоловік, в од-

ній кімнаті. Багатьом неvistарчало місця в хатах і вони мусіли жити в лазнях.

Як не є простий сибірський селянин, але він досить розумний і хитрий для того, аби не використати в своїй вигоді сього слушного часу. Бачучи що засланців пхають до Наримського краю як оселедців в бочку, знаючи що люди мусять тут жити, сибірський селянин почав правити дикі ціни за кімнати. В році 1914 я мусів платити за кімнату 12 рублів на місяць, за ту саму кімнату, за яку в році 1906, в часи першого мого перебування з Наримським краєм, я платив всього 1 руб., 50 коп.

А коли я запротестував проти такої надзвичайної підвишки, мій хазяїн, Василь Нестеров, сказав:

— Як що ся ціна тобі зависока, то ти пошукай собі де небудь таньше. Мені нема резону брати з тебе за кімнату 11½, або, скажем, 3 рублі, коли я можу взяти за неї 12, або й більше!

З його погляду, — все було просто, але ж і 12 рублів платити за кімнату, тоді як всього державного удержання, на кімнату і харчі, давало ся лише 7 рубл. 70 коп., було не можливим. Мусіли платити і платили, бо на дворі в сибірську зиму не виживеш, не охота було осісти ся і в лазні.

* * *

Переповненє краю засланцями викликало страшенну дорожнечу на пожиточні средства і на все що потрібно для життя. Неможливу дорожнечу. Дойшло до того, що 1 фунт нафти доходив до 20 коп., фунт свічок 1 руб., фунт цукру від 80 коп. до 1 руб. 20 коп., а зрештою його й зовсім не стало, не можна було докупитись і до муки.....

Куди не ткнишь — на все треба грошей, і не малих грошей, а урядова пенсія для всіх однакова... 7 руб., 70 коп., на місяць.

З рештою для засланців розходило ся головно не о гроші. Безперечно, гроші мали велику вартість для засланців, але вони в тюрмах і на етапі уже призвичаї-

лись голодувати. Багато гіршими були ті утиски, ті надужиття, які творив томський повітовий ісправник, В. І. Пеліошевський.

Своєю власттю, не числячись ні з якими законами, не рахуючись з жадними розпорядженнями міністерства справ внутрішніх, він заборонив засланцям мати у себе власні гроші, заборонив засланцям всяку працю, він заборонив засланцям виходити з того місця де засланець є поселений, заборонив виходити, навіть, за околиці того села де мешкає засланець, заборонив переписуватись засланцям межи собою в якій небудь мові, крім російської.. Заборонив. заборонив... іншої відповіді ми від нашого "начальника" не знали.

Чому заборонили засланцям мати власні гроші?

Тому є дві причини. Офіційна — се що засланець, маючи гроші, може скоріше втекти з заслання. Але се дурниця! Втекти з заслання штука не дуже мудра і виконати її не так уже трудно. Для сього вистарчить яких 15—25 рублів. І не о се головно розходило ся ісправникови. Я знаю цілий ряд випадків, коли сам Пеліошевський помагав засланцям тікати, як йому платили за се добрі гроші.

Ісправникові Пеліошевському розходило ся лише о гроші, він лише о се дбав.

В заслання під час війни було досить заможних людей, було досить людей, котрі могли мати гроші, і власне сим ісправник Пеліошевський надумав покористатись. Видавши розказ, що ніхто з засланців не має права гримати у себе власних грошей, ісправник, на підставі сього свого розказу, відбирав у засланців гроші і ложив їх до банку на своє ім'я. Правда, гроші числились не його, але він користав ся з них процентами. Скільки всього таких грошей перебувало в банку, на рахунках ісправника, або пристава, — я не знаю; знаю лише, що в літі року 1915 таких грошей, в Наримському казначействі, на рахунку пристава Вальтера лежало 17—18 тисяч.

Часто й густо всі сі утиски, всі сі заборони, не мали

жодного зміслу і видавали ся лише, аби застрашити засланців. Взять, наприклад, заборону виходити за межі того села, котре назначено для життя. Ісправник робив се, як він сам казав, для того, аби не дати засланцям змоги втекти, в дійсности-ж воно було чимсь диким, якимсь не потрібним переслідуваннем засланців. Візьмім такий приклад: малесеньке сельце Колгуяк; в нім всього 13 хат, а засланців живе там 56 чоловік, значить по 4 і більше в одній хаті.

Під селом тече одна з найбільших сибірських рік — Обь, за селом ліс. Виїхати човном на ріку, або вийти в ліс — не вільно, бо і ріка і ліс за межами села, назначеного для життя. В ріці є досить риби, котра засланцеві більше чим здала ся би, в лісу є різні ягоди, горіхи, в лісу досить різної птиці... Все се міг би використати засланець, аби хоч трохи поліпшити своє невільне перебування в Наримському краю, але нічого сього не вільно робити, а не послухаєш і підеш на ріку, або в ліс, поліція зробить на тебе протокол, а губернатор по сьому протоколу посадить тебе на три місяці в тюрму, посадить без суду, а в так званім, — адміністраційнім порядку.

Безглуздя сього розпоряджіння попробую пояснити двома фактами.

В осени року 1914, в Наримський край проводили телеграф. В Росії телеграф є урядовим підприємством, а не приватним, як в Америці. В часи війни, коли мужеська половина населення була забрана до війська, робітників для сеї роботи було трудно найти, в Наримському ж краю сиділо багато здорових і досить вправних до такої роботи людей, засланців. Урядники від телеграфа звернули ся до засланців, аби допомогти їм в роботі, назначивши за роботу платню по 1р. 50 к. на день.

Засланці радо згодили ся. Раз те, що вже і занудили ся сидіти без роботи, а з другого боку 1 р. 50 к. денно не малі гроші в умовинах життя в Наримському краю. Отже поки робота переводила ся в межах села, де жили засланці, — поліція ніяких перепон не робила, як же

тільки треба було вийти за село, так зараз і протокол готовий.

Така робота провадилась і в самому місточку Наримі і працювало на ній 29 політичних засланців. Коло Нариму телеграфний дріт треба було перетягати над рікою Обь. Телеграфічні урядники найбільше відповідним для цього місцем вибрали бугор, що був на яких 300 кроків за межею місточка. Там треба було поставити величезну мачту. І поставили. Помічник пристава Г. М. Ішутенко зробив протокола на 29 засланців, що працювали при сій роботі і врешті вони дістали собі від губернатора арешт при тюрмі на два тижні кожний. Добре, однак, що хоч робота була зроблена, а от в другім випадку так і роботи не дали зробити.

В часи війни, будувало ся багато нових залізниць,— того вимагали різні військові потреби. Шпали (підкладки під рельси) заготовляли ся головно в сибірських лісах, заготовляли ся вони і в лісах Наримського краю... а робітників не було. Лісничий А. Т. Борчинський, що провадив сю роботу звернув ся до пристава Вальтера з проханням відпустити йому на сю роботу до 300 чоловік засланців. Пристав згодив ся, але прознав про се ісправник Пеліошевський і заборонив.

Лісничий написав о се своєму головному начальству, Начальство звернуло ся до губернатора з проханням, аби пустив на сю роботу засланців і, зрештою, губернатор і пустив, але поки йшла ся переписка, поки одно начальство упрашувало друге начальство, скінчило ся літо, настала зима, жорстока сибірська зима, з міцними морозами, з великими снігами. Роботу в лісу довело ся відложити до будучого літа.

А в решті решт конче потрібна урядова робота, не була зроблена, не мали заробітку і засланці, а заробіток ім також конче був потрібний, бо жили вони на пів голодом.

Нам забороняло ся все, ми мусіли забути що ми є люди, і хоч ніхто з нас не буг засуджений, хоч ніхто не до-

казав нашої вини, нас фактично позбавили всіх горожанських прав.

В представленню урядників старого ладу, засланець не був чоловіком, він був так собі чимсь між іншим, або одиницею, над котрою поліції вільно було робити, що вона хоче.

І робила..

Нігде, ні в яких законах, з того часу як існує російська держава не сказано щоби засланцеві не вільно було читати книжки.

Для кожного хто не є наміреним злочинцем, се є цілком зрозуміле. Уявіть собі хоч на хвилинку заслання на Сибірі. Простора, безмежна країна, і дика, дика... Ні-яких признаков культурного життя. Випхнуть сюди чоловіка і живи як хочеш. Як би булаби хоч яка небудь праця, то так сяк пройшовби день, але-ж лихо засланців в тім і є, що всяка праця їм забороняється. Чоловік, що кожного дня працює на фабриці, або де инде, як каторжник, як невільник, жде не діждеться свята, аби відпочити, а ми мали свято що дня і се "свято" було багато прикрішим самої тяжкої, каторжної роботи. Уявіть собі великі тисячі людей, змушених нічого не робити... Поодинокий ратунок для них був в книжках, але після розказу ісправника Пеліошевського, засланцеві не вільно було мати більше як 20 книжок, не яких небудь нелегальних, або взагалі заборонених книжок, а таки звичайних, видрукованих за дозволенєм цензури. Час від часу, "архангели" в поліційній уніформі, або, як їх охрестив в Росії народ — "фараони", забирали ся до помешкання засланного, робили трус, забирали книжки. Вони навіть не розглядали їх по наголовкам, ні. Вони отсчитували 20, лишали засланцям, а решту забирали.

За 12 літ, що Наримський край є місцем заслання для політичних, там зібралась велика бібліотека, кожний хто їхав на заслання, брав з собою книжки і назад їх не забирав, поки до сього не додумалась поліція.

Все се розуміється уже минуло ся в Росії і ніколи

не вернеться, але й тепер гидко як згадаю, що книжки, — саме найдорозше для засланців, ми мусіли переховувати, навіть закопуючи в землю. Багато згинуло книжок, поліційні урядники поробили з них для себе добрі бібліотеки.

* * *

Вижити на урядову пенсію, в 7р. 70 к. в місяць було цілком не можливо. Засланець мусів вишукувати всякі средства, аби як небудь уратуватись. Одним з таких средств було межи иншим і те, що засланці гуртувалися в комуни для спільної їди. Як, наприклад, я буду обідати один, то обід на місяць буде коштувати мені не менше як 6 рублів, колиж обідали разом, в спілці, в комуні, скажем чоловік 10-12, то обходилося дешевше на який там руб, а для многих з нас руб був великими грішми.

Що тут було переступного? Ячий злочин був в тім, що гурток засланців обідав разом?

Отже полиція заборонила нам і се. Скаржили ся губернаторові і дістали від нього дуже характеристичну відповідь.

— Ніби для обідів збираєте ся, — писав губернатор В. Н. Дудінський, — а в дійсности маєте на меті щось иншого. Ви збираєтесь в спілки, де обговорюєте різні політичні справи, а се є небезпечним для державного ладу і тому я такі спільні обіди забороняю!

Чи ви бачили ще де небудь такого дурного губернатора? Він найшов велику небезпеку для державного ладу в тім, що десь в Наримському краю, в маленькім містечку серед лісів і болот, за пів тисячі верств від желізної дороги, будуть обідати разом 10 засланців і за обідом будуть обговорювати різні політичні справи!

Але ж губернаторський розказ полиція виконувала гостро.

Коли одна така комуна, одна така спілка, не захотіла числитись з сим безглуздим розказом, пристав на-

слав полицаїв і ті силою повиносили з хати столи, горшки, миски і інші речі.

Зруйнована комуна,

Сей випадок є зафіксований не тільки поліційним протоколом, а навіть і фотографічним апаратом. Один з наших товаришів, що мав при собі апарат, сфотографував сю зруйновану комуну, разом зі стражниками, і ся фотографія є характеристичним документом для безмірного переслідування засланих.

* * *

Ще гірше відчувала ся заборона виходити куди небудь з місця призначеного для життя. Не пускали навіть на пошту і до лікаря.

Коли чоловік захорує, то він мусить подати проханне приставу, аби позволив зїздити до лікаря. Для пояснення приведу факти.

В селі Парабельському тяжко захорував засланий латиш Мацкар. Товариші хорого хотіли відвезти його в

Нарим до лікаря, але стражники не пустили, казали подати прохання пристава, аби дозволив. Хорому з кожним днем становилось все гірше і гірше. Одного разу товариші Мацкара крадькома перенесли хорого на пароход, що йшов у Нарим але стражники дізнались і знесли Мацкара на берег. Нічого іншого не лишало ся, як подати прохання пристава. І подали. Дійсно дозволив, але хоч від села Парабельського до Нариму де жив пристав, всього 33 верстви, дозволенне наспіло аж через 13 днів. 1 червня Мацкара привезли в Наримський шпиталь, а 4-го він умер.

Лікар Кузьминський сказав, що як би було захопити хворобу в самім початку, то чоловіка можна було би урятувати.

Коли в селі Алатаєвім тяжко захорював засланий з Галичини гуцул Йосиф Гулейчук, товариші його боячись, аби не стало ся таке як і з Мацкаром, взяли хорого і принесли до помешкання старшого стражника і не тільки не хотіли його відтіль взяти, а навіть перешкаджали і стражникові винести його.

Бачить стражник, що тут без клопоту не обійдеш ся, поїхав в Нарим до пристава, за дозволом Гулейчукові їхати в Нарим. Вечером він повернув ся назад, а на другий день рано хорий був уже в шпиталі. Пролежав там щось коло двох місяців, а всеж видужав, а не оступись за нього товариші так рішучо, можливо, що було би так як і з Мацкаром, або з засланим поручником сербської армії Ал. Петровичем.

* * *

Два маленьких шпиталі на увесь Наримський край, на велике число засланців, було дуже замало; лікарі були перетяжені працею, до того ж сі шпиталі багато де чого й зовсім не мали, а через те тяжко хорих і таких кому треба було робити операції, возили в Томськ.

Дозвіл на такі поїздки треба було брати від губернатора і добитись його було не легко, — треба було насамперед дістати лікарське свідоцтво що такий то, а

такий засланець, так то і так хорий і помочи йому шпиталі Наримського краю не можуть подати.

Часто й густо і таке свідцтво не помагало і зрештою лише хіба один на 20 прохавших, попадав в Томськ.

В селі Колпашеві жив засланий поручник Сербської армії Ал. Петрович.

Як і за що дістав ся він на засланє, сього вже я не докажу, бо особисте здибатись мені з Петровичем не доводило ся, тай жив він від мене за 110 верств.

В падолисті року 1914 Петрович тяжко захорував і ліг в шпиталь тамже таки в Колпашеві. По двох, чи скілько там тижнях, колпашевський лікар Е. А. Бакуліна, переконав ся що хорому тут не можна дати ради і пораяв йому їхати в Томськ. Петрович післав проханне губернаторови і лікарське свідцтво приложив. Чекає грудень, чекає січень, наступив лютий... Хорому з кожним днем становить ся все гірше і гірше, а відповіді від губернатора нема. Десь в половині лютого Петрович подає нове прохання, посилає нове лікарське свідцтво, в котрому було зазначено, що за 2 і пів місяці стан здоровля хорого дуже погіршив ся і що як його негайно не перевезуть в Томськ, то він може умерти.

Відповідь губернатора на се друге проханне, наспіла лише 27 марта і то не впрост до Петровича, а до пристава, що жив за 110 верств далі від Колпашева. Губернатор писав приставові так: "Доручаю вашому високоблагородію ще раз освідительствувати стан здоровля засланого Петровича, але не у Колпашевського лікаря, тільки у Наримського."

На сьому розказі губернатора, пристав Вальтер написав таку резолюцію: "Виконати доручене його превосходительства, господина начальника губернії, не маю змоги, позаяк засланець Ал. Петрович 25 марта помер в Колпашевськiм шпиталі."

З тих пір часу пройшло не дуже багато, але і за сей короткий час, в умовинах російського життя настало стільки змін, що все те, про що я оповідав тут і що хочу

розказувати далі, лишило ся десь позаду, провалилось в прирву минавшини і нині має вартість лише як документ історичний.

Але тоді, коли ми перебували на Сибірі, се були не сьмішки.

Дойшло навіть до того, що нам заборонили переписку листами, ми мусіли переписувати ся лише листовними картками.

Томський цензор Савицький, листом на ім'я исправника Пеліошевського, від 8 цвітня 1915 року, за № 249, домагав ся, аби засланцям заборонили переписуватись з ким би то не було листами. Хай пишуть тільки на картках, — говорив цензор, — бо я не маю часу переглядати листи. Хто ж буде і на далі писати листи, то тих попереджаю, що ті листи я (цензор) буду нищити не читаючи.

Се було для нас, засланців, великою прикростію, такою великою, що тим, хто сам не був на заслання, трудно навіть і уявити.

Коли чоловікови заборонено всяку працю, коли йому забороняють вийти з села, призначено йому для життя, коли в нього відбирають навіть книжки, коли йому забороняють збиратись в товариську бесіду і, навіть збирати ся для спільних обідів, що йому лишаєть ся? Поодиноке що було до того часу, се переписка. Батькові, матері, жінці, дівчині, або ще куди там напишеш листа, виложиш в нїм наболілу душу.. в тім була поодинокість, велика утіха в бесіді з близькими людьми, але нам як бачите, заборонили і сю утіху...

Дальше йти вже було ніби нікуди, але исправник Владислав Пеліошевський пішов ще далі.

18-го мая 1915 року, він подав губернаторові рапорт (№2516) в котрім виложив проєкт заборони засланцям брати з почти свою кореспонденцію безпосередно. Після його проєкта виходило так, що всю кореспонденцію засланців, з почти повинен був забирати чоловік, особисто для сього призначений исправником, а засланець уже

мусів іти до сього чоловіка і забирати у нього свою кореспонденцію.

Почта, бачите, єсть почта. І хоч великі драби були почмейстери Зубов і Федоров, але й вони не потрафили багато красти кореспонденції засланців, бо як тільки прибувала почта (раз на 10 днів), то засланці зараз же йшли на пошту і сиділи там, аж поки її не розберуть і не віддадуть. Таким чином ісправник Пеліошевський не міг знати хто кому пише, а він се конче хотів знати. Він, бачите, дер засланців, крав на ліво і направо, то й бояв ся, аби сі його злодійства, як небудь не викрились, він хотів себе заасекурувати, то і видумав повисше згаданий проєкт. В порозуміню з головним начальником пошти і телеграфа в губернії, губернатор Дудінський проєкт сей ухвалив. Лишало ся тільки знайти відповідного чоловіка на кожну місцевість де мешкали засланці, аби йому можна було доручити забирати на пошті кореспонденцію засланців.

Вишукати таких "певних" людей, ісправник Пеліошевський доручив приставу Вальтеру.

Від нього, від пристава Вальтера, засланці і довідали ся про нові заходи Пеліошевського. Се всіх нас дуже обурило, бо се й справді було чимсь цілком надзвичайним. У нас відбирали найдорожше, що ще у нас лишало ся. Ми рішили протестувати. Розумієть ся ми згори знали, що з такого протесту, в часи війни, нічого не вийде, — ми мали тому досить доказів зі своїх власних досвідів, але то уже у нас була така ухвала, аби не пропускати ні одного випадку надужить без протесту.

Як і у всякім громадянськім ділі, ми не скоро прийшли до згоди. Одні кажуть треба протестувати, другі кажуть не треба, треті, — власне анархісти — внесли пропозицію, цілком не числитись з сим розпорядженєм губернатора і брати пошту як і раніш, а як почтмайстер, або пристав будуть не давати, перебити їх.

Се була цілком дика пропозиція, як і взагалі більшість пропозицій що вносили анархісти. Бачучи що час

минає, що скоро розпорядження губернатора може здійснитись, а у нас не приходить до згоди, я сам від себе подав теліграфічну скаргу міністрові справ внутрішніх і звернув ся до послів державної Думи М. І. Скобелева, А. Ф. Керенського і А. М. Александрова, котрих знав особисто, аби піднесли сю справу в Думі і що небудь зробили в нашій обороні. Незалежно від сього я подав скаргу в Сенат, в котрій виложивши докладно беззаконність розпорядження губернатора, прохав Сенат се розпорядження скасувати.

Ся моя скарга в Сенат мабуть і по сі пори не розглядала ся, певно нічого не зробив би і міністр внутрішніх справ, але соціал-демократична фракція Думи сю справу піднесла гостро в своїй інтерпеляції правительству і завдяки сій інтерпеляції, міністр внутрішніх справ (тоді міністром був князь Н. Б. Щербатов) відмінив розпорядження губернатора Дудінського. Се була чи не одиноким переможінням засланців. Була правда ще одна перемога, але то вже цілковито моя перемога.

Політичні засланці годили ся зі мною, що ту справу о котрій я буду говорити низше, піднести треба, але позаяк вони не мають документальних доказів, то справи підносити не можуть. Формально вони мали рацію, а до того ще й відвічальність була велика, можна було дістати 5 літ тюрми з позбавленем горожанських прав.

У нас, бачите, уже не вистарчало терпцю переносити всі надужиття і здирства поліції. Надумав я зробити різні заходи, аби сю поліцію усунути. Справа не легка, особливо коли такі полицаї числять ся, або числились, у старого російського ладу, найліпшими, найбільше здатними, на котрих уряд може оператись.

Від давних літ в своїй громадянсько-газетній роботі, я веду боротьбу з поліцією і жандармерією, з їх надужиттями над людьми і хабарництвом; се було ніби моїм фахом. Я добре знав як вести таку боротьбу і через те мало числив ся з тим, що в руках у мене було мало, або й зов-

сім не було документальних доказів, скажем, хабарництва ісправника Пеліошевського.

З многих літ досьвіду я вже знав, що в таких випадках треба бити міцно і бити відразу, аби зразу ж приголомшити. Знав також, що поліційних урядників в Росії карають не за те що вони роблять різні надужиття і беруть хабарі, а лише за те що попадають ся.

Знаючи що всі наші скарги на надужиття над засланнями жадного поспіху не мали, що і губернатор і міністр одержавши таку скаргу лише раділи, що у них є такий здібний ісправник, я рішив скаржитись на хабарництво поліції.

Гр. Ф. Семешко в Наримі.

Розумієть ся, ні один поліцай на світі, беручи хабаря, не давав посьвідки, або росписки тому у кого він брав; не давали таких посьвідок і ісправник Пеоліошевський з приставом Вальтером; розумієть ся трудно було числити і на те шоби обідраний пішов свідчити проти поліції, бо він знав, що поліція кожної хвилі може йому досолити і досолити ще гірше. Тим більше, що хабарі

брали ся лише з засланців висланих на час воєнного стану і не було ні одного випадку, аби брали, або хотіли взяти, хабаря з політичного засланця, котрий зміг би потім свідчить.

Числячись зі всім сим, я мав на гадці чисто психологічний рахунок. Кожний, бачите, поліцай в Росії, бере хабарі і кожний з них знає, що в решті решт попадеть ся, то й поспішає набрати їх як найможна скорше, бо не знає того часу, коли попадеть ся. І коли такого хабарника раптом удариш, раптом злапаєш, то він, знаючи за собою гріхи, знаючи їх ліпше ніж хто небудь инший, уже й не пручаєть ся, чекає лише що за се буде і стараєть ся за нагарбані гроші відкупитись від кари.

Знаючи все се, я ударив і ударив міцно. Я подав скаргу прокураторові, котру починав так: "Я обвинувачую Томського повітового ісправника Владіслава Пеліошевського в тім, що він бере хабарі, що він обдирає засланців.

Я обвинувачую в тих же переступках наримського пристава Анатолія Вальтера."

В сій скарзі я розказав про "техніку" хабарництва поліцаїв, розказав і взагалі досить цікавих річей, розказав, не маючи в руках жадних документальних доказів. Та не тільки розказав в скарзі, а й видрукував копію сеї скарги в газетах. Се й прибило їх. Вони знали, що як би я не доказав своїх обвинувачень, то мене чекає коло 5 років тюрми з позбавленем горожанських прав. Побачивши ж що я отверто їх обвинувачую і, навіть, друкую свої обвинуваченя в газетах, вони гадали, що я уже маю в руках певні і безперечні докази їх злочинств, бо який же божевільний відважить ся ризикувати кількома роками тюрми!

На підставі видрукованої в газетах моєї скарги, соц.-дем. посол Державної Думи М. І. Скобелев вніс інтерпеляцію міністру внутрішних справ і в лютім року 1916, з телеграфічного розказу департамента поліції, ісправника

Пеліошевського, пристава Вальтера, помічника пристава Ішутенка і коло 20 стражників, усунули з посад.

Коли ж їх усунули, то і у самих боязливих засланців розв'язали ся язики і вони розказали на слідстві про всі ті надужиття які над ними творили ся.

Зрештою Пеліошевського і Вальтера потягли до суду. Що з ними тепер є я незнаю..

Таким чином, чисто психологічний рахунок мій здійснив ся.

Але ся побіда не дешево обійшла ся і мені самому. Хоч все те о що я писав в скарзі підтвердило коло 75 свідків, хоч Пеліошевського і Вальтера усунули з посад і передали до суду, хоч всім було ясно, що писав я голу правду, та Томський губернатор Дудінський не хотів погодитись на ту правду. Він признав перебуване моє серед других засланців небезпечним для державного ладу і дав розказ вивезти мене з Наримського краю в село Киштовське Каїнського повіту, де крім мене не було засланців.

9 марта року 1916 мене арештували в Наримі і повезли етапом.

* * *

Трудно тепер і перечислити всі ті утиски які ми мали від поліції і жандармерії, але не тільки она труїла нам життя. Богато сьому допомагав наш наримський почмайстер Александер Зубов, що разом з тим був і агентом охротної поліції, а також ріжного рода кримінальні засланці.

Кримінальник є кримінальник. Ріжні кримінальні вчинки є його фах.

В часи звичайні самому найгіршому переступникові, самому найталановитійшому злодієви, коли його не заплали за "роботою", — зробити нічого не можна, бо, як говорить ся в пословиці: не піймав — не кажи злодій.

Всі сі кримінальники, переважно з великих міст України, — Харкова, Катеринослава, Одеси, Києва і др. ходили собі вільно дома, бо як я сказав, після законів, в часи звичайні, з ними нічого не можна було зробити, хі-

ба який попадав ся на злочині, а як вибухла війна, як оголосили скрізь военний стан, так зараз же всіх їх перелапали і, як людей не певних, шкідливих, на підставі тимчасових воєнних правил, вислали на Сибір.

Чи треба ж кому доказувати, що злодій є злодій, що злодієм, — коли се є його фах, — він буде і скрізь куди би не закинула його доля, чи лиха година.

Розумієть ся і на заслання вони використували сей свій фах. Що до крадіжки і взагалі всяких злочинів, Сибір є цілком особиста країна, зі своїми особистими умовами. Се має свою історію. З давніх давен, можливо що з тих самих часів як донський козак Єрмак Тимохвієвич завоював сю країну, — Сибір стала місцем заслання кримінальних (пізнійше політичних) переступників, включаючи і каторжників. В ті давні часи багато всяких злочинів було, багато крадіжі, надужить і мордів. Мешканець Сибірі, сеї, на пів вільної країни, до сего ще не був при звичайний, своє добро, маєтки і жите він боронив гостро, і на морд поодинокий, окремих, особистий, — він відповідав мордом загальним. Він не числив ся з тим, чи такий то, а такий засланець поповнив морд чи ні, для нього досить було того що він засланець і він загалом, всею громадою, мордував засланців.

І поспитайте нині фахового злодія, що вже не перший раз, або довший час, перебуває на Сибірі, — чи використує він свій фах? — Він вам скаже: а що вам до того, може використую, я може ні, се моє діло! І хитро при сім усміхнеть ся.

Розумієть ся використує, але так обережно, аби не накликати на себе жадних підозрнь, знаючи, що розправа буде коротка, — за карк і на гіляку. І через те в Сибірі крадіжі нема. Бояться. Таки цілком не було крадіжі. Сьому є ще одна причина: — тікати нікуди.

Ну украв, потрафив попогнити се так, що ніхто не спостеріг, а кудиж ти втечеш? В непрохідних лісах, на засмокчуючих болотах, межі рік, великих сибірських рік, — доріг багато нема. Одна, дві та й усе. Щоби збути де

небудь крадене, треба їхати до міста, а до міста як раз і не дістанеш ся, бо що найблизше може бути, — то півтисячі верств.

І куди би не кинув ся з краденим, — всюди злапають. І остатні кілька десятих літ, крадіжі в Сибірі не було. Сибіряк, навіть, забув що то є крадіж. А тут раптом крадіж, злодійство, та ще яка крадіж! Крали все що попадалось під руки, ламали й замки...

Сибіряк не дуже розбираєть ся хто і який перед ним засланець, чи політичний, чи кримінальний, а чи засланий на підставі воєнних правил. Він всіх числить загально, під одним назвиськом: —засланці, — і до всіх однаково відноситься. І коли засланці його обкрадають, коли засланці забирають його добро,, він свій гнів переносить на всіх засланців.

Наслідком сего було те, що сибіряк, котрий дидивився на поліцію, як на головнішого свого ворога, котрий на кожному кроці старався відмежитися від поліції, на сей раз злучився з поліцією, доносив їй на засланців, бо з ній одній бачив собі ратунок.

І зрештою ми мали дозорців не тільки в особі жандармів, пристава, його помічника і звичайних стражників, а і серед сибірського селянства, а се вже було великою прикросстю.

Жандарми, поліція, пошукували наскоком, приходили, трусили, переслідували, а з селянином засланцеві приходило ся мешкати рядом. Засланець у нього жив, їв, засланець на кожному кроці свого невірного життя з ним здибав ся...

Вчинки кримінальних мали такі прикрі наслідки для всього загалу засланців, що ми мусіли повести з ними боротьбу.

Соціал-демократи, соціялісти-революціонери і, навіть анархісти, котрі мало чим ріжнили ся від кримінальних, на спільнім засіданю обговорювали сю справу і ухвалили попередити кримінальних, що як і на далі вони не

припинять своєї злочинської роботи, то будуть мати з нами до діла.

Резолюція сього засідання була заявлена криміналь- і вони з нею числились. Вони хоч і мали численну більшість, але впливову перевагу признавали за нами.

Після сеї резолюції крадіжжі і різні інші злочини значно поменшили ся.

Мійське населеннє було також нам вдячне і вже після сього, почало відноситись до політичних засланих інакше, почало розбиратись в різних групах засланих, їх партійній, чи "фаховій" належности, а то було так, що хліба, або пожиточних средств не давали, навіть, за гроші.

Така різноманітність серед мас засланих, не забезпечувала загалу і від добровільних шпіцлів. Серед засланих, особливо тих, що були вислані на підставі тимчасових воєнних правил, найшлося, — я не скажу багато, але й не мало, таких, котрі доносили поліції про все що робило ся серед засланих і поліція, на підставі сих доносів, робила не мало надужить над засланими.

За часи мого перебування на Сибірі, під час сеї війни, своїми доносами найбільше визначились: редактор кпєвської уличної газети "Южная Жизнь", Михайло Дворецький і адвокат з Галичини д-р Іван Йосифович Лясота.

Се в нашій околиці, а в околиці південній, того-ж таки Наримського краю, визначними агентами поліції, що до переслідування засланих, були: Байрах Лібенбаум, — засланий з Варшави адвокат і гандляр Левін з губернії Віленської.

Не мало клопоту мали ми, через їх ганебну роботу.

Сі агенти, сі добровільні детективи, доносили, навіть про те, чого в дійсности і не було, а поліції — аби був донос, а там уже вона сама зробить що їй треба.

Що до наших почмайстерів, Александра Зубова і

Група засланив соціал-демократів в Наримі.

Прохора Федорова, — то діяльність їх була настільки визначна навіть в часи війни, що о ній треба говорити особно.

Почтмейстер Зубов був не тільки урядником від пошти і телеграфа, а служив також і жандармам і поліції і се давалося засланцям в знаки.

Саме найдорозше, що лишалося у засланців, їх листи, йшло через брудні руки Зубова і не постійно до нас доходило.

Часто й густо почтмейстер Зубов затримував наші листи і відсилав їх жандармам.

Після російських законів почтмейстер не має жадного права затримувати листи, що переходять через його руки, але закони в старій Росії пасували перед жандармами; жандарми в старій Росії були поверх законів і робили що хотіли.

Затримав якимось, в лютім року 1915-го, Зубов і два моїх листи, але я його на сім зляпав. Зляпав при свідках, змусив Зубова показати мені сі листи. І він показав при 28 свідках, але до рук не дав, а сказав що мусить їх кудись відіслати. Се "кудись" було жандармським полковником Статкевичем.

Я запротестував, домагався, на підставі існуючих законів, скласти о сім випадку, протокола, але Зубов відмовився.

Казалось би, коли чоловіка зляпали на таким вчинку за який йому належить тяжка кара з позбавленем громадянських прав, коли сьому є свідки, то діло ясне.

І зі звичайним чоловіком се було би дійсно ясне, а з урядником від пошти, що разом з тим є і жандармським агентом справитися не так легко.

Отже я рішив поспробувати. Написав скаргу начальникови поштового округу ген. Михайлову, зробив посвідку на свідків.

Чекаю місяць, другий, жадної відповіді на скаргу нема. Тоді я описав сей випадок в газетах.

Тут треба зазначити, що всі і всякі урядники в ста-

рій Росії, газет і взагалі друкованого слова бояться як чорт ладану.

Всякий злочин вони покриють, але як про сей злочин, хоч би самий найменший, попала в газету хоч малесенька замітка, так зараз зроблять великий гвалт, зберуть цілу комісію до розслідування і зрештою скажуть що то газети все набрехали.

Так було і в сім випадку.

Генерал Михайлов взявши з собою двох урядників поїхав в Нарим. Розслідування в моїй справі почалось з того, що ген. Михайлов приїхав впрод до Зубова, пережив два дні в його помешканю, їв, пив, та погостивши і поїхав назад в Томськ.

Нікого з моїх свідків, ні мене самого, він не викликав на слідство, а коли ми сами прийшли, то просто не пустив.

А через кілька там днів в Томській газеті "Утро Сибири" появилася його урядова заява, що все те що я писав в газеті є брехня і що ніяких моїх листів Зубов не затримав.

Я з сим не погодився і подав скаргу в Головне Управління Почти в Петроград, розказавши в сій новій скарзі як переводив слідство ген. Михайлов.

З наказу з Петрограду приїхав новий урядник від почти ніякий Троїцький. Сей викликав п'ятьох моїх свідків і мене самого і допитував, чи не образив мене Зубов. Свідки се підтвердили. Колиж я упімнувся, що крім образи Зубов затримав ще і два моїх листи, то Троїцький сказав, що розслідувати справу з листами йому не доручено і слухати наші пояснення в сі й справі не захотів.

А після його "розслідування" появилось в газетах нове урядове повідомлення, що скарга моя "не підтвердилася".

Я не погодився і з сим, подав скаргу міністрови внутрішніх справ і прокураторови томського окружного суду; подав в різні місця, куди тільки було можна щось до 20 скарг і мушу признати, що нічого з сього не вий-

шло. Почтмейстер Зубов мав дуже сильну заштиту в жан-дармів і тому всі мої скарги пропали марно, вони тільки бадьорили Зубова.

В початку мая він подав на мене скаргу ісправниково-ви Пеліошевському, в котрій прохав виселити мене куди небудь на село, бо я бунтую в Наримі засланців.

Ісправник Пеліошевський радо на се пристав і в кінці мая мене виселили в село Каргасок, в північній частині Наримського Краю.

Позаяк же я засланців не бунтував і вся скарга Зубова була брехнею, то я і оскаржив його перед судом за брехню. Суд приймив мою скаргу і розправу назначив на 24-го марта 1916 р.

Побачили жандарми що тут може пахнути для Зубова поганим, побачили що на суді можуть виявитись всі їх зносини з почтмейстром і щоби забезпечити себе, рішили як небудь недопустити діла до судової розправи.

Позаяк же суд жандармам не підлягає і розказувати йому вони не можуть, то вони і взялися за мене.

24-го марта мав бути суд, а 9-го марта мене арештовано і вивезено геть з Наримського краю.

* * *

Не зо мною одним виробляв такі штуки Зубов.

Жив в Наримі на засланю кореспондент московської газети "Русское Слово" Федір Чучін.

Одного разу, в липні року 1915, Чучін хотів подати телеграфічне повідомленє в газету про жите засланців, а Зубов зовсім відмовився взяти у нього телеграму.

— Чому? запитав Чучін.

— А тому — відповів Зубов, — що по моєму то злишне подавати телеграфічні повідомленя о таких дурницях!

— Алеж то не ваше діло. Ви мусите прийняти телеграму!

— Моє чи не моє, а телеграми я не візьму!

Так і не взяв. Чучін також подавав скаргу і також з сеї скарги нічого не вийшло.

Часто й густо траплялося так, що Зубов по два дні не видавав нам нашої кореспонденції. Робив він се на те аби мати час самому переглянути її і дещо затримати для жандармів.

Так було і 22-го мая 1915 року.

Прождавши кореспонденції з пів дня, засланці гуртом, чоловік до 150 пішли на пошту.

Перелякавсь Зубов, запер двері.

Почали стукати в двері.

— Що вам треба? обзивається з за дверей Зубов.

Група Наримських засланців соц.-рев. і соц.-демократів.

— Давай кореспонденцію!

— Сьогодні ще не готова, приходьте завтра!

Сьогодні давай, не маєш права держати так довго. Ти там її для жандармів готовиш. Давай зараз!

— Забирайтесь від дверей! Що ви в тюрму захотіли чи що?

— Не лякай тюрмою, кореспонденцію давай!

По телефону Зубов завізвав поліцію, котра і розігнала засланців, а потім на донос Зубова, жандарми арешту-

вали політичних засланців І. Смірнова, М. Лашевича, В. Цауне і А. Хачієва і відвезли їх в тюрму. З початку їх оскаржили (по доносу Зубова) о те що ніби вони вагалися розбити і обрабувати пошту, а коли се не підтвердило ся, то без суду потримали в тюрмі по три місяці і завернули назад в Нарим.

Щож до засланців німецьких, турецьких, або австро-угорських телеграм, то від них телеграм Зубов не приймав цілком.

Безперечно нині Зубов є усунений з посади. Посли Думи Державної, що входять нині в склад тимчасового правительства мали досить скарги на Зубова. Не удалось тоді усунути його з посади, то певно тепер зроблено.

Отак і жилось на засланю.

Відірваний від дому, батька, матері, жінки, дітей. Відірваний від всього живого, культурного, сидить собі серед непроходимого лісу, на болотах засланець і думає свої думи.

І за 36 літ істнованя адміністраційної кари в Росії, кари без суду, без жадного розслідуваня справи, великі сотки тисяч лучших людей Росії перебувало там, в підбигункових околицях, куди, як каже пословиця, і Макар телят не ганяв.

За що?

А за те тільки, що думали і робили не так як того хотів огидний старий лад російський, за те, що боролися за волю і добробут народу, за те, що щиро бажали добра своїй країні, за все те, що нині здійснилося

Великі сотки тисяч смілих борців за правду, братерство і волю народа, були запаковані в тюрми і копальні Сибірі царським судом, а ще більше конало там без суду, навіть без жадного розслідуваня справи за котру послали, а тільки на підставі свідоцтв агентів-провокаторів охранный поліції.

Памятаю такий випадок, що трафився мені на весні року 1909.

Я тоді тільки скінчив термін адміністраційного за-

сланя і повернувся зі Сибірі в Саратов, відкіль за три роки перед тим був висланий.

Щось не більше як по двох днях закликали мене до начальника жандармерії, полковника Семигановського. Щойно повернувшись зі Сибіру, значить, будучи "чп-стим", я пішов сміло, знаючи, що як би кликали не за яким пустим ділом, то зробили би се не в такий спосіб, а як звичайно роблять жандарми, значить, прийшли би в ночі, обтрусили би і арештували, а то кличуть добром.

Пішов. Зустрів мене сам полковник Семигановський і повів таку річ:

— А от ви і вернулись на старе місце, але памятайте, що я вас тут довго терпіти не буду і чуть чого трошки, зараз же арештую і знова вишлю! Я вам не Померанцев*). Полковник Померанцев завдяки своєму слабому характерови розпустив тут вас всіх, дав вам волю, а я сього не потерплю. Моє назвисько не Померанцев, а Семигановський! Начальник жандармерії в Саратові, полковник Семигановський! Прошу се добре запам'ятати.

— Пане полковнику — відповів я, — прошу мене не страхати. Зіздивши з ласки полковника Померанцева в Сибір і проживши там через три роки, я ваших погроз не боюсь. Полковник Померанцев заслав за дармо...

— За дармо? перебив мене полковник Семигановський. — За дармо, кажете? Та виж чотирох чоловік підчас революції замордували...

— Я замордував?

— Так, ви замордували! Тут от так і записано в протоколах того часу.

— Виж добре знаєте, пане полковнику, що то брехня, так на щож ви мені се говорите? Таж ви добре знаєте, що як би то було правдою, то мене би вже давно повісили і я би з вами тут не балакав зараз...

— Так то воно, так, — каже Семигановський, а ми таки знаємо що ви чотирох чоловік замордували, але в нас не було певних доказів, певних свідків, тому

*) Полк. Померанцев був начальником жандармерії в Саратові перед Семигановським.

вас і не повісили, а лише адміністраційно заслали на Сибір!

Не було доказів, тому і не повісили, а обмежились тим, що на три роки запакували на Сибір! Як вам подобається? Могли й повісити...

Се не окремий випадок, се ціла система старого ладу. На сій ганебній системі все і держалося.

Завдяки сій безглуздій системі багато людей загинуло в Сибірських лісах, на болотах...

* * *

Я кінчу. Засланє в часи війни було чимсь таким, чого не знав навіть до всього призвичаїний, всього поспробувавший нарід російський. Се було щось просто страшним. Досить було пізнати, що на підставі тимчасових воєнних правил на Сибір послали і семилітних дітей і столітних стариків.

Я кінчу. Нині, коли революційна Росія скинула огидний лад разом з найстаршим жандармом Николаєм Романовим, не хочеться пригадувати всіх сих страховин. Вони минулися, вони разом зі старим ладом, разом з дикою системою правління, пірнули в прирву вічності і не вернуться ніколи.

Те що царська Росія числила державним переступком, — нині в пошані і бувші "державні переступники в новій Росії, займають висші урядові посади.

Звороту до минушини нема.

Я кінчу, бо не хочу ворухити старі болючі рани, алеж о сій недавній минушині можна писати і писати багато.

Я кінчу тому, що всі ті численні матеріяли, котрі я вивіз зі Сибірі, мають нині лише велику історичну вартість. і я везу їх назад до Росії, щоби передати тим громадянським інституціям, котрі взяли на себе обовязок збирати матеріяли до історії заслання в Росії.

Я щасливий тим, що моя робота на протязі півтора року перебування на Сибірі в часи війни, не пропала даром і що і мені, маленькому газетному робітникови,

довелося допомогти в роботі, маючій велику вартість і для історії і для будучих поколінь.

Я кінчу, і разом зі всіми в кого є душа жива, кажу:
— Хай же слава російська революція, раз на завше скинувши огидний лад!

Хай же найславніша в історії народів революція, що принесла свободу всім поневоленим народам Росії!

Гр.Семешко.

(Кінець.)

**ОРГАНІЗУЙТЕСЬ! ЗБІЛЬШУЙТЕ СО-
ЦІЯЛІСТИЧНІ РЯДИ! ЗМІЦНЮЙТЕ
СОЦІЯЛІСТИЧНИЙ РУХ.**

Соціалістичний рух є організоване про-
світне і політичне стремління робітничої
кляси до визволення робітничої кляси з
неволі капіталістичної.

Соціалістична партія є **єдиною** полі-
тичною партією робітників.

Соціалістична партія тепер вже явля-
ється найсильнішою просвітною інститу-
цією для робітничої кляси по всім сві-
ті. Соціалістична Партія ставить най-
вижчу, найбільшу мету, якої ще ніхто
і ніколи не ставив перед робітничою
клясою.

Соціалістична партія змагає до життя,
все до життя, до справжнього життя — до
справедливості для всіх людей.

Організуйтеся в ряди Української Фе-
дерації Соціалістичної Партії.

За інформаціями звертайтеся на адрес:

**Ukrainian Federation S. P.
2335 W. 11-TH STREET CLEVELAND, OHIO**

На складі „Робітника“ мож на набути такі книжки:

Календар "Новий Світ" на рік 1917	ц. 30
Л. Мартов. Кляса проти кляси	5
Д. Бориско. Що таке соціалізм	5
Вказівки як вести і організ. відд. Соціалістичні	10
Робітнича Читанка	15
І. Г. — Золото і нужда в Америці	5
І. Г. — Гори трупів і море крові та сліз	5
Мей Вуд Саймонс. Жінка а соціяльне питанє ..	10
Е. Гуцайло. Конець Світа	10
Д. Едельштат. Американський Робітник. (сценічна картина з робітничого жи- тя в трох відслонах)	10
П. Ляфарг. Біблія Капіталіста	10
Наш Прометей (Т. Г. Шевченко)	10
Червоний Кобзар (збірка робітничих пісень) .	10
Важне питанє	5
Демократична Республіка	10
Календар "Робітника" з р. 1916	30
Дорога до свідомости	10
М. Драгоманив. Віра і громадські справи	5

Замовленя разом з належностями (можна
стемпсами) посилайте на адресу:

„ROBITNYK“

2335 W. 11-th Street :-: Cleveland, Ohio

**РОБІТНИКИ! ЧИТАЙТЕ ЩО ДНЯ ПЕР-
ШИЙ УКРАЇНСЬКИЙ СОЦІЯЛІСТИЧ-
НИЙ ДНЕВНИК**

„Робітник”

**Котрий завжди боронить Ваші інтереси.
Редагує дневник МИРОСЛАВ СІЧИНСЬ-
КИЙ при співучасті лучших публіци-
стичних сил.**

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

В Злучених Державах і Канаді.

На рік	\$4.00
На ½ року	\$2.25
На 3 місяці	\$1.50

В місті Клівленді.

На рік	\$6.50
На ½ року	\$3.75
На 3 місяці	\$2.50

Присилайте передплату зараз на адрес:

„Robitnyk”

2335 W. 11-th Street Cleveland, Ohio

УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИКИ
ЧИТАЙТЕ

„Робочий Народ“

ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ СО-
ЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАР-
ТІЇ В КАНАДІ.

ПЕРЕДПЛАТА:

В Канаді \$1.50
За границю \$1.75

Адрес:

„Robotchyj Narod“
BOX 3658
Winnipeg Man. Can.

ЦІНА 40 ЦЕНТІВ